

Izvorni znanstveni rad
UDK: 314(497.5Orah)“17“
DOI: <http://doi.org/10.21857/mwo1vc5qly>
Primljeno: 26.5.2016.

ŽUPA ORAH KOD VRGORCA: RITAM RAĐANJA NA IMPERIJALNOJ GRANICI U DRUGOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA

VLADO PAVIČIĆ

SAŽETAK: Na temelju matične knjige krštenih župe Orah kod Vrgorca iz druge polovice 18. stoljeća stvorene su računalne serije podataka, izvršena njihova raščlamba i rasvijetljeni pojedini aspekti demografske zbilje ove agrarne mikroćeline s rubnoga područja mletačkog vojnokrajiškog društva na samoj imperijalnoj granici. Kretanje broja stanovnika, mjesečna i godišnja distribucija rađanja po naseljima, spolu i rodovima, antroponimijska struktura, otvorenost odnosno zatvorenost ove ruralne mikroćeline i gradnja socijalnih mreža promatrani kroz prizmu ženidbeno-kumovskog povezivanja, te napose sezonalitet začeca bili su u fokusu naših analitičko-interpretativnih i spoznajno-objasnidbenih postupaka. Spoznaje do kojih se došlo komparativno-historijskim pristupom uspoređene su s rezultatima istraživanja na raznim, zemljopisno bližim, posebno dinarskim, ali i onim nešto udaljenijim prostorima, čime se nastojalo utvrditi lokalne posebnosti i povezanosti s regionalnim kretanjima, ali i s onima iz znatno šireg prostornog obuhvata.

Ključne riječi: Dalmacija, Orah, Vrgorac, matica krštenih, povijesna demografija, stanovništvo

Keywords: Dalmatia, Orah, Vrgorac, baptismal parish register, historical demography, population

**Vlado Pavičić, povjesničar. Adresa: Lisice b.b., 88320 Ljubuški, Bosna i Hercegovina.
E-mail: herceg_herceg@yahoo.com**

Polazišta

Nedavnim objavljivanjem rada o mikro cjelini koju ćemo tematizirati i ovom prigodom, župi Orah smještenoj u pograničnom pojasu Vrgorske krajine,¹ namjera nam je bila dvojaka: rasvijetliti neke aspekte prošlosti ovoga ne samo historiografski zapostavljenog prostora i upotpuniti cjelinu hrvatskog povijesno-demografskog mozaika, na kojemu prostor Vrgorca neće više predstavljati besadržajnu bijelu mrlju i biti svojevrsna *tabula rasa*. Kao i tada, tako je i ovom prigodom prostorno-vremenski i tematski okvir odredilo vrelo iznimno zanimljive i izazovne naravi - matična knjiga, i to matica krštenih župe Orah, najstarija sačuvana matica cijele Vrgorske krajine.² Za nju se uistinu može reći da je pravo "blago na ugaru" (Louis Henry). Građa i podaci koje je nudila, napose mogućnost njihova organiziranja u serije i konstrukcija vlastitoga predmeta istraživanja, nametali su mnoštvo pitanja, na koja smo odgovore pokušali pronaći primjenom široke lepeze ne samo historiografskih metoda. Kretanje broja stanovnika, mjesečna i godišnja distribucija rađanja po spolu i rodovima, antroponimijska struktura, otvorenost odnosno zatvorenost ove ruralne mikro cjeline i gradnja socijalnih

¹ Ivan Madžar i Vlado Pavičić, »Župa Orah - demografska obilježja u osvit 19. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 52/2 (2014): 475-498. Uz tamo navedenu bibliografiju radova koji su tematizirali društveno-povijesne, zemljopisne i kulturne fenomene Vrgorske krajine, odnosno njezinih pojedinih mikrosastavnica, dodajemo još: Joško Markotić, »Jezero - prilog poznavanju problema polja u kršu.« *Geografski glasnik* 31 (1969): 155-169; Ljubomir Gudelj, »Zavojane - prilog arheološkoj karti Zabiokovlja.« *Starohrvatska prosvjeta* 3/30 (2003): 247-260; Josip Bulog, »Prilog poznavanju kamika Vrgorske krajine.« *Starohrvatska prosvjeta* 3/34 (2007): 389-420; Josip Bilić, »Geomorfološka obilježja gorskog hrpta Rilića.« *Hrvatski geografski glasnik* 72/1 (2010): 63-85; Branimir Vukosav, »Polja u kršu Vrgorske krajine - opće značajke, problemi i mogućnosti vrjednovanja.«, u: *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije. Zbornik radova: međunarodni znanstveni skup, Zadar-Dugopolje, 19.-21. listopada 2010*, ur. Mate Maras i Josip Faričić. Zadar: Sveučilište u Zadru; Split: Matica hrvatska - ogranak Split, 2011: 223-248; Ivan Hrستیć, »Iseljavanje iz Vrgorske krajine u razdoblju od 1921. do 1931.«, u: *Cjelovitost Zabiokovlja: pluridisciplinarni pristup. Zbornik radova s Četvrte međunarodne znanstveno stručne konferencije o Zabiokovlju*, ur. Anđelko Mrkonjić i Davorin Medić. Mostar: Fram Ziral, 2011: 74-87; Ivan Alduk, »Kovač iz Gorske župe.« *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 42 (2011): 161-186.

² Prema dosadašnjim spoznajama, predmetna matična knjiga doista bi bila najstarija sačuvana matična knjiga Vrgorske krajine. Istina, prostor Vrgorca, odnosno osobe nastanjene na njemu, spominju se u raznim drugim maticama, napose onima koje su pohranjene u zaostroškom samostanu (od njih pak posebno matica pod inventarnim brojem ŽM 209, u koju je dvadesetih godina 18. stoljeća upisivao fra Mijo Vujčić), ali bi ovo bila najstarija sačuvana matica jedne crkveno-upravne cjeline tog područja. Prema dosadašnjim spoznajama, iz 18. stoljeća je, osim nekoliko stanja duša, sačuvana još samo matica krštenih župe Vrgorac (1795-1823) i fragment matice župe Dusina iz 1775. Usporedi: Zbirka matičnih knjiga, knjiga broj 1475, Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZ); M66, 40r-44r, Nadbiskupski arhiv u Splitu (dalje: NAS).

mreža promatrana kroz prizmu ženidbeno-kumovskog povezivanja, te napose sezonalitet začeca i propitivanje nekih općih postavki vezanih za to pitanje samo su neke od tema koje su zaokupile naš istraživački interes. Dakle, predmet ovoga rada bit će rasvjetljavanje pojedinih aspekata demografske zbilje jedne agrarne mikrocjeline s rubnog područja mletačkog vojnokrajiskog društva,³ pače, sa same njegove imperijalne granice prema Osmanskom Carstvu, u drugoj polovici 18. stoljeća, i to na temelju podataka matične knjige krštenih, razvrstanih u serije i tretiranih ponajprije po metodama vitalne statistike, komparativne i mikrohistorije.

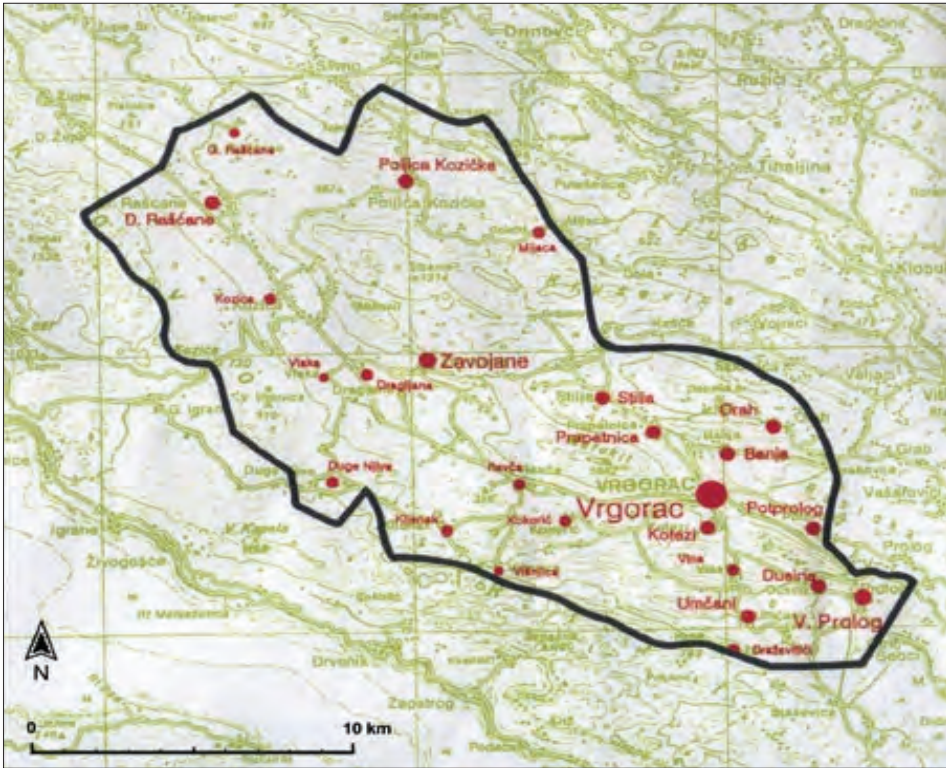
Prostor župe - obuhvat i osnovne zemljopisne značajke

Rekli smo već da je prostorno-vremenski okvir ovog rada odredilo vrelo na temelju čijih podataka su stvorene njihove serije, koje su zatim detaljno raščlanjene i u nastavku, sukladno istraživačkim pitanjima i teorijskim postavkama, podvrgnute analitičko-interpretativnim i spoznajno-objasnidbenim postupcima. Dakle, predmet razmatranja bit će prostor župe Orah⁴ koja je u promatranom razdoblju, uz istoimeno, obuhvaćala i sela Prapatnice i Bubnji. Smještena je uz samu granicu s Hercegovinom i tada su je s istoka, sjeveroistoka i djelomično sa sjevera omeđivala sela tamošnje župe Ljubuški. U nastavku, sa sjevera i sjeverozapada graničila je sa selima Stilja i Zavojani, odnosno župom Zavojani, sa zapada selom, odnosno župom Ravča, s juga gradom Vrgorcem i selom Banja, odnosno župom Vrgorac, te na koncu, također s juga, sa selom Podprolog u župi Dusina. U državnoj i crkveno-upravnoj podjeli, istraživano područje tada je bilo dijelom Makarske biskupije u mletačkoj i, krajem istraživanog razdoblja, austrijskoj pokrajini Dalmaciji. Danas pak pripada gradu Vrgorcu i Splitsko-dalmatinskoj županiji Republike Hrvatske, te Biokovskom dekanatu Splitsko-makarske nadbiskupije.⁵

³ Na samom kraju promatranog razdoblja doći će do propasti *Serenissime* i smjene političkog vrhovništva nad ovim područjem, tj. uspostave prve austrijske vlasti, ali to kratkotrajno razdoblje nije znatnije utjecalo na zatečeno društveno tkivo i postojeće demografske tijekove, tako da cjelinu tog razdoblja možemo promatrati u kontekstu mletačkog vojnokrajiskog sustava.

⁴ Iako bi ispravnije bilo reći župa Orah, Prapatnice, Bubnji, jer se tamošnji dušobrižnici upravo u toj matici najčešće samooslovljavaju kao “kurat od Ora, Buban i Prapatnica” ili “župnik od Ora i Bubana i Prapatnica” ili pak “parok od Ora i Bubana i Prapatnica”, mi ćemo ipak, zbog jezične ekonomije, dotično područje najčešće imenovati župa Orah, kao što to, premda rijetko, čini i poneki od tadašnjih župnika.

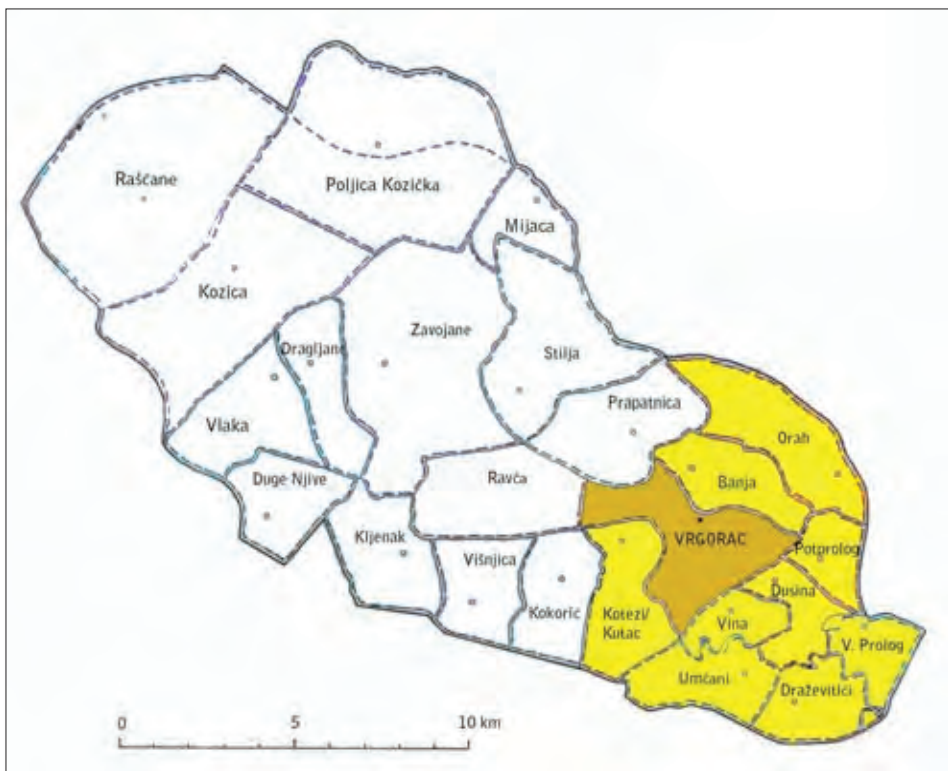
⁵ Ustroj župe danas je nešto drugačiji. Naime, selo Prapatnice je 1955. izdvojeno iz ove župe i pripojeno župi Stilja. Zbog malog broja vjernika isti župnik opslužuje obje župe (Orah i Stilja). Do 1968. je stanovao na Orahu, a poslije u Prapatnicama. Vidi: Mile Vidović, *Splitsko-makarska nadbiskupija: župe i ustanove*. Split: Crkva u svijetu, 2004: 37-38.

Slika 1. Naselja Grada Vrgorca (izvor: Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 881, prikaz XCVII. Zagreb: Republički zavod za statistiku, 1992)⁶

Orah, naselje s najvećom nadmorskom visinom od sve tri sastavnice župe, u razmatrano je vrijeme bio smješten na vršnome dijelu istoimenog gorskog hrpta, čija je najviša točka Debelo brdo sa 635 m nadmorske visine. Na istome hrptu, s njegove južne strane, na 146 m nadmorske visine nalazi se naselje Bubnji, koje više nema samostalan status, već je danas zaselak Oraha. Osim njega, zaseoci Oraha su i sljedeći: Bilići, Brljevići, Buljani, Granići, Jakičevići, Jelavići, Katavići, Pavlaci, Polići, Rudnik, Vrilo-Čovića (Čorića) zidine, Vujčići, te na sjevernim padinama brda Orah, prema Šipovači, Kućetine i Pečuša. U svim ovim zaseocima život je nekada bujao, ali je s vremenom većina njih potpuno opustjela, što odseljavanjem na razne strane svijeta, što u dodirno

⁶ Preuzeto prema: Branimir Vukosav, »Prostorna diferencijacija vrgoračkog područja na temelju krških prirodno-geografskih i društveno-geografskih obilježja.« *Geoadria* 11/2 (2006): 244.

Slika 2. Granice naselja u sastavu Grada Vrgorca (izvor: Branimir Vukosav, »Polja u kršu Vrgorske krajine - opće značajke, problemi i mogućnosti vrjednovanja«, u: *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije. Zbornik radova: međunarodni znanstveni skup, Zadar-Dugopolje, 19.-21. listopada 2010*, ur. Mate Maras i Josip Faričić. Zadar: Sveučilište u Zadru; Split: Matica hrvatska - ogranak Split, 2011: 233)

područje brda Orah i polja Rastok, prema cesti Vrgorac-Vitina-Ljubuški koja njime prolazi, gdje su formirani novi zaseoci: Potkrajnica, Maovac i Luka.⁷

Prapatnice pak predstavlja jedna živopisna udolina stiješnjena između zapadnih rubova brda Orah i sjevernih obronaka planine Matokit (vrh Sv. Roko

⁷ Usporedi: Marko Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*. Zagreb: JAZU, 1979: 737, 743; Vjeko Vrčić, *Vrgorska krajina*. Vrgorac: Župni ured Vrgorac, 1972: 64. U današnjoj nomenklaturi tog sela postoji samo Gornje i Donje Selo, odnosno Gornji (gotovo potpuno napušten) i Donji Orah, koji zapravo predstavljaju ova tri potonja zaseoka. Budući da su smješteni na obodu polja Rastoka, to je njihova nadmorska visina oko 65 m, kolika je nadmorska visina spomenutoga polja. Među spomenutim zaseocima, koje u raznim popisima stanovništva pronalazi Korenčić, vidimo da se nalaze i neki nazvani po bubanjkim rodovima (primjerice, Granići i Jakičevići).

s 1.062 m nadmorske visine), na nadmorskoj visini od 292 m. Njezini zaseoci, razmješteni po kraškim obodima nevelikih, ali vrlo dragocjenih obradivih površina, antroponimnog su postanja, odnosno imenovani su uglavnom prema rodu koji nastanjuje dotični dio sela: Čulavi, Donji i Gornji Kapovići, Donji i Gornji Ujduri, Dragičevići, Đugumi, Glamuzine, Grljušići, Jelavići, Katavići, Maršići, Miletići, Oblik, Oblog, Tolji, Vegari, Vukojevići, Vukovići.⁸ Ovakva disperzna naseljenost, obilježena zaseocima s patronimičkim nazivima, tipičan je element dinarskoga kulturnog krajolika.⁹

Ukupna površina promatranog područja iznosi 21,88 km² (Prapatnice 11,05 km², Orah skupa s Bubnjima, koji su mu danas zaselak, 10,83 km²).

U geomorfološkom smislu promatrano područje pripada megamakrogeomorfološkoj regiji Dinarskog gorskog sustava, makrogeomorfološkoj regiji središnje Dalmacije s arhipelagom, mezogeomorfološkoj regiji Gorski hrptovi Rilića i Biokova s Vrgoračko brdsko-zavalskim područjem, subgeomorfološkoj regiji Vrgoračko brdsko-zavalsko područje, odnosno mikroregiji gorskog hrpta Orah, gorske grede Matokita, udoline Prapatnice, te zavale polja u kršu Rastok.¹⁰

U skladu s reljefnim značajkama Zabiokovlja, kojemu pripada, te zbog maritimnih utjecaja kroz dolinu Neretve i preko usjeka Velikog i Malog Prologa kao glavnih klimatskih modifikatora, ovo područje možemo svrstati u eumediteransku klimatsku zonu, odnosno, prema Köppenovoj klasifikaciji klime, promatrano bi područje pripadalo CSa klimi, tj. sredozemnoj klimi s vrućim ljetom.¹¹

Društveno povijesne okolnosti promatranoga razdoblja

Nakon izuzetno okrutnog i demografski pogubnog Kandijskog rata, *Serenissima* u idućem, Prvome morejskom ratu, nije zauzela samo istraživani

⁸ Usporedi: M. Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*: 738, 743. Iako se u popisu od 1953. kao dio Prapatnica spominju Dragičevići, treba istaći da taj rod pripada susjednom selu Banja.

⁹ Usporedi: Veljko Rogić, »Socio-geografski aspekt dinarskog krša, dinarskog kulturnog areala i dinarskog brdsko-planinskog prostora.« *Geografski glasnik* 38 (1976): 264.

¹⁰ Andrija Bognar, »Geomorfološka regionalizacija Hrvatske.« *Acta Geographica Croatica* 34 (1999): 23-25; Josip Bilić, *Geomorfološke značajke gorskog hrpta Rilić i zavala polja Rastoka i Jezera*. Zagreb: PMF, magistarski rad, 2007: 9, 37.

¹¹ Usporedi: Tomislav Šegota, *Klimatologija za geografe*. Zagreb: Školska knjiga, 1988: 340; Tomislav Šegota i Anita Filipčić, »Köppenova podjela klima i hrvatsko nazivlje.« *Geoadria* 8/1 (2003): 36.

prostor, već cijelu Vrgorsku krajinu, kao i dio ljubušskog susjedstva.¹² No, Srijemsko-karlovačkim mirom i osmansko-mletačkim razgraničenjem (*Linea Grimani*) prostor istraživane mikroczeline vraćen je Osmanlijama i za sljedeća je dva desetljeća i nadalje ostao u sklopu Osmanskoga Carstva, na njegovu rubu, uz samu granicu.¹³ Tek će Drugi morejski rat konačno istrgnuti ovaj prostor iz gotovo dvoipolstoljetne osmanske dominacije i granična crta povučena

¹² Već smo naglasili da je prostor Vrgorske krajine historiografski ostao poprilično zanemaren, napose s povijesno-demografskog motrišta. Stoga smo se pri koncipiranju ovog rada dugo premišljali treba li ulaziti u širu eksplikaciju o naseljenosti i ključnim događajima koji su usmjeravali povijesne procese, ili se pak fokusirati samo na istraživano razdoblje, s eventualnim "izletima" u ono koje mu je neposredno prethodilo, odnosno slijedilo. Budući da pripremamo rad koji će obrađivati naseljenost ovog područja u razdoblju do sredine 18. stoljeća, odlučili smo se za drugo rješenje.

¹³ Plastičan opis tadašnje granične crte na ovom području, koja ide padinama Matokita, uz sam rub Prapatnica, vidi u: Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*. Sarajevo: Svjetlost, 1973: 138-141. Inače, tijekom gotovo cijelog razdoblja osmanske vlasti istraživani je prostor u upravnom smislu pripadao nahiji Gorska župa u Hercegovačkom sandžaku, što bi impliciralo i njegovu srednjovjekovnu pripadnost istoimenoj župi Humskega kneštva. Istina, u početku uspostave osmanske vlasti, dok još nisu ustrojene nahije koje bi slijedile (vjerojatno) prethodno župno ustrojstvo, šira okolina promatranog mikroprostora pripadala je nahiji Hum (usporedi: Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*. Sarajevo: Orijentalni institut, 1985: 89-95). Stabiliziranjem osmanske vlasti i njezinim postupnim upravno-prostornim strukturiranjem, koje često slijedi prijašnji prostorni ustroj, nailazimo u defteru iz 1520. na nahiju Gorska župa (*Korska-jupe*), koja se prostirala od sela Trnova na planini Rilić preko Milošića (Milešića) i Rastoka (sela) do Klobuka na istoku, te do (uključivo) Zagvozda na zapadu. Od naselja istraživane mikroczeline tada se spominju Bubbji (Bubin) i Prapatnice (Papratnice). Gotovo istovjetna slika je i u defteru nastalom 13 godina kasnije (1533). Usporedi: Tapu Tahrir defteri (dalje: TD) 91, 5, Bašbakanlık Osmanlı Arşivi (dalje: BOA); TD 174 (416), 134, 137, 139, 155, BOA. Iako je istraživano područje, sudeći prema zastupljenosti *biliga*, bilo naseljeno i u srednjem vijeku, ipak su ova dva osmanska upisa prvi pisani spomeni njegovih naselja. Ukoliko se *mezra* Orahov dol i njiva i *zemin* Orahovina, spomenuti u popisu ljubuške nahije iz 1585, ne odnose na selo Orah, onda prvi pisani spomen tom naselju zasad imamo tek iz 1633, kada je fra Nikola Vojnić optužen da je ponovno u kršćansku vjeru pozivao Musu, sina Abdulahova iz sela Orah, a spomenuti mu je Musa prije, dok je još bio kršćanin, poklonio kravu (usporedi: Zvonko Kordić, *Nahije Imotski i Ljubuški u defteru iz 1585. godine*. Imotski: Matica hrvatska, 1994: 131-134; *Acta turcica*, Z-204, Arhiv samostana u Zaostrogu). Opstojnost nahije Gorska župa zasvjedočena je do konca osmanske vlasti, ali se čini da je u intermecu između dva Morejska rata, nakon Karlovačkog mira (kada je naselje Vrgorac čvrsto u mletačkim rukama), ona podijeljena i iz nje izdvojena nahija Vrgorac (Vrhgorče). U osmanskom popisu nastalom neposredno nakon provedenog razgraničenja 1701. Orah, Prapatnice i dio Bubbja s Rastokom popisani su u sklopu nahije Vrgorac (Vrhgorče), (za sada) jedino tada spomenute (usporedi TD 861, 45-48, BOA). Za ove podatke zahvalan sam Nenadu Moačaninu. Istodobno su u sklopu iste nahije popisani i Kašče (Kašenica) Donje i Gornje, Stilja (Mastil), Klobuk, Šipovača, Vojnići, Kladnik, Orahovlje, Selce i Konjuhovci (najvjerojatnije Otrići i Seoci), te Dusina i Milešići (Milošići), dok je prostor od Zavojana do Zagvozda ostao u nahiji Gorska župa.

nakon Požarevačkog mira (*Linea Mocenigo*), vođena imperijalnom logikom i interesima, smjestit će ga na rub mletačkog *aquisto nuovissimo*, ali i presjeći živo tkivo istovjetnog etnokulturnog i etnokonfesionalnog korpusa, reproducirajući brojne negativne posljedice i opstajući do dana današnjega unatoč brojnim političkim i državnopravnim promjenama koje su se događale u međuvremenu. Dakle, nakon tri iznimno okrutna rata vođena u prethodnom sedamdesetogodišnjem razdoblju, nastupilo je razdoblje odsustva ratnih destrukcija, pa i onih “niskog intenziteta”, koje će, za divno čudo, potrajati u iduća gotovo dva stoljeća. Jedna od posljedica spomenutih ratnih događanja bio je potpuni demografski rasap, obilježen velikim pokretima stanovništva u kojima je prostor Vrgorske krajine pod dominacijom *Serenissime*, napose u Prvome morejskom ratu, postao utočište i baza brojnim obiteljskim skupinama, odakle će se kasnije, nakon oslobođenja, popunjavati i prostor oraške mikrocjeline. On će i sam, stotinjak godina kasnije, u uvjetima agrarne prenapučenosti, poticati daljnji odljev viška stanovništva, ponajprije prema ljubuškom susjedstvu, odnosno dolini Trebižata, sudjelujući u prvim hidromelioracijskim zahvatima i bonifikaciji doline.¹⁴

Ukratko, periferiju osmanskih upravnih cjelina, nahija i sandžaka, periferiju osmanskog serhata, smjenjuje periferija mletačkog vojnokrajiškog sustava u kojem se oblikuje novi, seljačko-morlački tip dalmatinskog društva 18. stoljeća, ali i nastavlja posvemašnja stagnacija, napose gospodarsko i kulturno zaostajanje. Ta naslijeđena tradicijska zaostalost seoskog stanovništva, koje predstavlja apsolutnu većinu u Dalmaciji 18. stoljeća, njegova gotovo potpuna nepismenost i ekonomska vezanost kolonatskim i kmetskim ugovorima sa zemljoposjednicima uglavnom nastanjenima u gradovima,¹⁵ priječili su, zahvaljujući ne baš gorljivim zalaganjima državne uprave¹⁶ i unatoč pojedinačnim i skupnim nastojanjima

¹⁴ Tako, primjerice, nekadašnji susjedi iz Prapatnica, Vukojevići, Vegari i Grljušići (Jukići), to isto postaju u prvoj polovici 19. stoljeća u vašarovskom zaseoku Vinine, potaknuti na to spomenutom prenapučenošću na matičnom području i privučeni vrlo izglednim prosperitetom u prekograničnom hercegovačkom susjedstvu.

¹⁵ Stijepo Obad, »Gospodarsko podučavanje dalmatinskog seljaštva tijekom 19. stoljeća.«, u: *Zbornik uz 70. godišnjicu života Dragutina Pavličevića*, ur. Ivan Čizmić. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2003: 193.

¹⁶ Lovorka Čoralić, »U okrilju Privredne - Mletačka Republika i hrvatski Jadran.« *Povijesni prilozi* 37 (2009): 23. Pokušaji državne uprave da uredi stanje u agraru kodificirani su u Grimanijevu zakonu. Usporedi: Josip Ante Soldo, *Grimanijev zakon: zakon za dalmatinske krajine iz 1755/56. godine*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga; FF press - Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 2005.

nekolicine fiziokrata,¹⁷ unapređenje dalmatinskog agrara, ali i ukupne modernizacijske procese, te to društvo još zadugo ostaje “društvo zaustavljenoga razvoja”.¹⁸

Vrelo - diplomatske značajke

Kao što je već spomenuto, temeljni izvor podataka za demografske raščlambе promatrane mikroceline druge polovice 18. stoljeća je matica krštenih župe Orah. Materijalno stanje knjige nije loše, iako su vlaga, razlivena tinta, izbljedjelost i nagriženost na marginama (uz, dakako, posebnost rukopisa svakog upisivača) otežavali njezino čitanje. Prvi upisi u maticu započinju 1762, kada se najvjerojatnije i sama župa *de facto* osamostalila.¹⁹ Knjiga se danas nalazi u Državnom arhivu u Zadru.²⁰ Na 47 listova obuhvaća, kako smo već rekli, razdoblje od 1762.²¹ do 1800. Upise hrvatskom ćirilicom i latinicom isključivo na hrvatskom jeziku vršili su župnici, svjetovni svećenici, kojih je u promatranom razdoblju bilo trinaest, a tituliraju se kao “kapelan”, “kurat”, “paroh”, “župnik”, “pastir”.²² Kako su isti očigledno poznavali oba pisma, znalo se dogoditi da pomiješaju poneko slovo, odnosno znamenku, izvrše dvostruki upis, pobrkaju kronološki red itd.²³ Pojedini se u pisanju služe kontrakcijama, primjerice, *Godića Gosva* ili *Gospova*²⁴ u značenju Godišća Gospodinova, *vebra*²⁵ s crticom

¹⁷ Danica Božić-Bužančić, *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*. Split: Povijesni arhiv u Splitu i Književni krug; Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1995.

¹⁸ Nenad Vekarić i Božena Vranješ-Šoljan, »Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 47 (2009): 18-19; J. A. Soldo, *Grimanijev zakon*: 28.

¹⁹ O osnutku župe i promjenama u njezinoj teritorijalnoj organizaciji vidi više u: I. Madžar i V. Pavičić, »Župa Orah - demografska obilježja u osvjet 19. stoljeća.«: 478.

²⁰ Prema napomeni s prve stranice matice, izgleda da tamo nije dospjela u sklopu akcije oduzimanja svih crkvenih matice od župnih ureda, koju je poduzela komunistička vlast 1948, već je u Fond matičnih knjiga prebačena 1958. iz Fonda splitskog gradskog arhiva (sv. 941, sveš. 2), gdje se do tada nalazila. Usporedi: Fond matičnih knjiga, 713/A, 1, DAZ (dalje: M 713/A).

²¹ Iako je u prvim upisima prepravljena zadnja znamenka (ćirilična) godišta krštenja (broj 2 u broj 6), ipak je jasno da se radi o 1762. godini.

²² Oni su i obavili sva krštenja, osim tri u Vrgorcu, a obavili su ih tamošnji župnici (dva fra Petar Močilo i jedan svećenik kojemu nije upisano ime).

²³ Nekoliko upisa krštenja nalazi se i na samim koranicama. Nije jasno je li to bilo zbog brzine i nužde da se ne zaboravi izvršiti upis ili pak zbog običnog nemara, ali treba naglasiti da se isti upisi nalaze i na stranicama unutar knjige, na pripadajućim mjestima.

²⁴ M 713/A, 13r. Upis hrvatskom ćirilicom.

²⁵ M 713/A, 13r.

iznad dva zadnja slova u značenju *vebrara* (februara, veljače), *sarna*²⁶ s crticom iznad dva slova u značenju *sarpnja* (srpnja) itd. Uz upise krštenja, na stranicama matice nalazi se i mnoštvo primjedaba, naredaba, pa čak i kateheza upisanih prigodom kanonskih ophodnji makarskih biskupa Blaškovića ili nekog od njihovih ovlaštenih izaslanika.²⁷

Iako su bila prošla već dva stoljeća od obveze uvođenja matičnih knjiga u Katoličkoj crkvi i više od stoljeća i pol od propisivanja obrazaca njihova vođenja, vođenje matične knjige u ovoj zabačenoj brdskoj župi nije u cijelosti slijedilo pravila. Rimskim obrednikom²⁸ propisan obrazac za vođenje matice krštenih bio je: "Godine Gospodnje ... dana ... mjeseca ... sam ja ... župnik crkve Sv. ... u mjestu ili kraju ... u crkvi Sv. ... krstio dijete, rođeno dana ... od ... zakonitih roditelja iz ove župe ili župe Sv. ... iz mjesta ili kraja ... Djetetu je dano ime ... Kum je bio ..., sin ..., iz župe ili kraja ... a kuma je bila ..., kćerka ..., iz župe ili kraja ...".²⁹

Za ilustraciju vođenja u predmetnoj matici i pridržavanja spomenutog obrasca donosimo nekoliko primjera:

*Godišta Gospodinova 1762. na Orau, na 9. luja u crkvi S. Marka - Ja don Mate Vitanović kurat od Ora, Buban i Prapatnica krsti divičicu rođenu na 3. istoga miseca od zakoniti zaručnikov Antona Živkovića sina Andrije Živkovića i od Ivane ćere Mate Brilevića, kojoj divičici ime narečeno Manda. Kuma Veronika ćer pokojnoga Antona Polića od Oraa.*³⁰

Kao što vidimo, u ovom slučaju župnik uglavnom slijedi spomenuti obrazac, čak donosi i višak podataka (imena djedova krštenice), ali ne donosi ime drugog kuma (kume), jer uzimanje dva kuma u ovoj župi, kao i u većini župa Makarske biskupije, nije bio običaj, za razliku od, primjerice, župe Klis.³¹

²⁶ M 713/A, 22r.

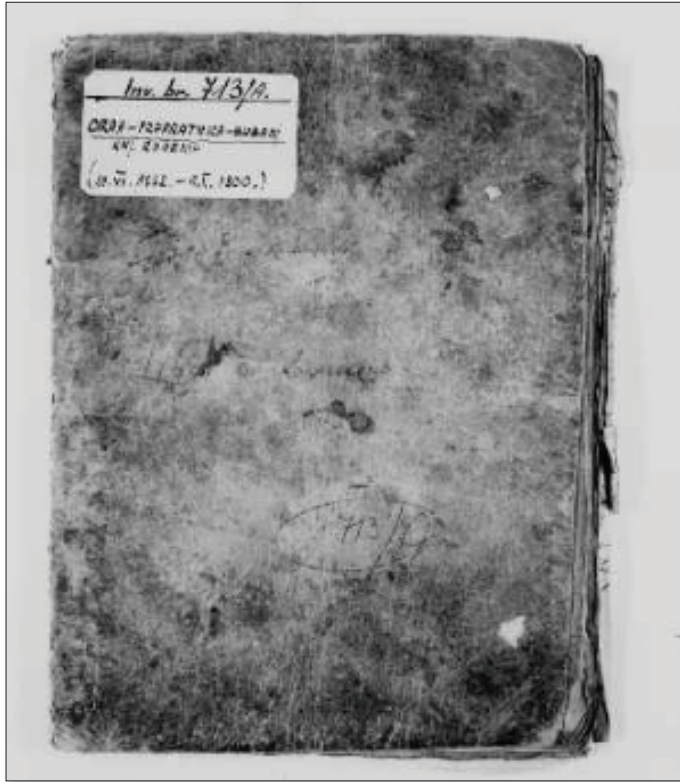
²⁷ Takvih je upisa jako puno i zauzimaju gotovo trećinu matice.

²⁸ Rimski obrednik (*Rituale Romanum*) iz 1614, koji je već prije propisanim obvezama vođenja matičnih knjiga krštenih i vjenčanih dodao obvezu vođenja matice umrlih, krizmanih i stanja duša, a na samome kraju propisuje i obrasce vođenja svih matičnih knjiga. Iako je spomenuti obrednik 1640. preveo Bartol Kašić, što je pridonijelo njegovu obdržavanju i ustaljivanju, ipak u mnogo slučajeva i na mnogo mjesta nisu vjerno slijedili njegove obrasce i odredbe. Usporedi: Ljiljana Mokrović, »Dražen Vlahov: Glagoljski zapisi u Knjizi krštenih, vjenčanih i umrlih iz Huma (1618.-1672.), prikaz i recenzija.« *Slovo* 54/55 (2006): 269.

²⁹ Dražen Vlahov, Jakov Jelinčić i Danijela Doblanović, »Uvodnik.« *Vjesnik istarskog arhiva* 11/13 (2014-2016): 13.

³⁰ M 713/A, 3r. Upis hrvatskom ćirilicom.

³¹ Matične knjige rimokatolika, M 8, Župa Klis, MKVU, NAS.

Slika 3. Matica krštenih župe Orah 1762-1800 (korice), autorova fototeka

*1765. na 1. novembra u Prapatnicah. Ja D(on) Sime Spar kurat od istoga sela karstih diticha rojena na 10. luja odoca(!) Jure Kapovicha i negove prave žene Petruse, komu ime nazvah(!).*³²

Vidimo da je ovaj upis nepotpun, a s obzirom da je pisan hrvatskim jezikom i latinicom, zanimljiva su grafijska rješenja za pojedine foneme u ondašnjim nestandardiziranim jezičnim prilikama.

*Godista Gospo(din)ova 1792. na 23. denara - Toma sin Antona Čulaa sora(!) bi karšćen u Vargorcu. Kum serdar Ante Miletić.*³³

Budući da je ovo krštenje obavljeno izvan matične župe, može se razumjeti šturost upisa.

³² M 713/A, 5v. Upis hrvatskim jezikom i latinicom.

³³ M 713/A, 27r. Upis većinom hrvatskom ćirilicom, nekoliko riječi latinicom.

Zbog nepridržavanja propisanog obrasca i zbog općenito neurednog vođenja predmetne matične knjige, makarski biskup Stipan Blašković 16.11.1772. izrijekom nalaže tadašnjem župniku: “*Naredjije(!) se pisat dan porodjenja i dan u koji se karsti i detala kako u Ritualu rimskomu....*”³⁴ Međutim, ni nakon toga nisu prestala nepoštivanja spomenutog obrasca, pa novi makarski biskup, a dotadašnji vikar općenski Fabijan Blašković naređuje: “*Imaju sadašnji i došašni župnici od Ora, Prapratnica i Bubnji upisati na sva 4 libra po načinu Rituala rimskoga svaku stvar čineći i samećući dobro slova da se mogu rasumit(!) i proštit, i to po tešku pedipsu.*”³⁵

Posebnu zanimljivost ove matice predstavljaju oblici upisa pojedinih antroponima, toponima, naziva mjeseci i, kako smo već spomenuli, grafijska rješenja pojedinih fonema pisanih hrvatskim jezikom i latinicom. Nadalje, knjiga sadrži i čitav niz podataka iznimno vrijednih za društvenu i crkveno-religioznu povijest, kao i povijest svakodnevice, ali kako razglabanje o svemu tome nadilazi zacrtane ciljeve i intenciju ovog rada, raspravu o tim pitanjima ostavljamo za neku drugu prigodu.

Demografski pokazatelji u župi Orah na temelju matice krštenih u drugoj polovici 18. stoljeća

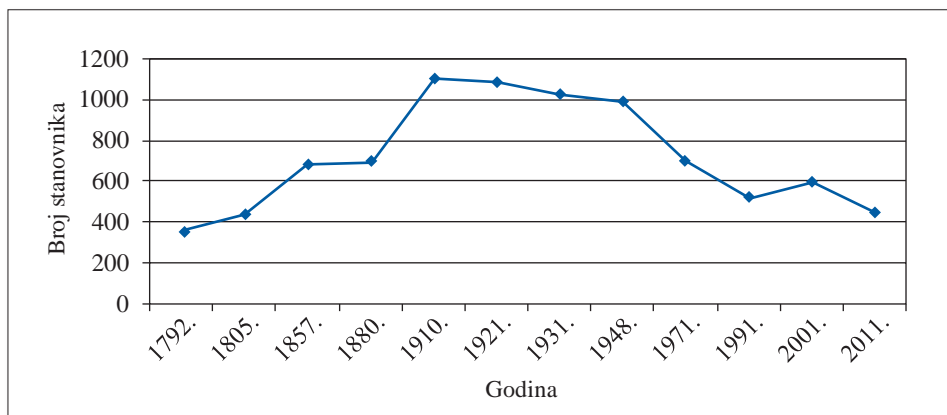
Prije nego što prijedemo na raščlambu podataka same matice, donijet ćemo pregled kretanja broja stanovnika istraživane mikrocjeline kao svojevrsni okvir unutar kojega se odvijaju pojedini demografski procesi.

Za predstatističko razdoblje takvo što i inače predstavlja problem, a za ovu mikrocjelinu, u istinskoj oskudici vrela, to je dodatno izraženo. Iako se zna za nekoliko popisa Vrgorca iz prve polovice 18. stoljeća, kojemu kao upravnom sjedištu pripada i istraživana mikrocjelina, broj stanovnika promatranih naselja nije se mogao kvalitetno i pouzdano utvrditi, jer ti popisi nisu navodili stanovništvo po zasebnim naseljima, već skupno za cijelu župu. Stoga, da bismo izbjegli hod po nesigurnim i vrelima nepouzdanom zasvjedočenim podacima, broj stanovnika donijet ćemo na temelju onoga čime u ovom trenutku raspolažemo.

³⁴ M 713/A, 11v.

³⁵ M 713/A, 16v. Iz ove primjedbe vidimo da su vođene i druge matične knjige, a u prilog tome govori nešto ranija naredba istog pohoditelja (iz 1775) tadašnjem župniku don Jakovu Pinjuoviću da *...učini četvrti libar od stagna od dussa...* i da ga ispisuje prema Rimskom obredniku (usporedi M 713/A, 13v). Dakle, reklo bi se da su do 1778. bila uvedena u uporabu sva četiri “libra”, ali, osim matice krštenih, daljnju sudbinu ostalih ne znamo.

Grafikon 1. Broj stanovnika župe Orah

Tablica 1. Broj stanovnika župe Orah

Godina	Broj stanovnika
1792. ^a	356
1805. ^b	433
1857. ^c	677
1880.	694
1910.	1103
1921.	1086
1931.	1021
1948.	993
1971.	702
1991. ^d	518
2001.	592
2011.	447

^a Stanje od duša godišta gos[podino]va 1792, maja 25, župa Orah, M 20, Nadbiskupski arhiv u Splitu (dalje: NAS). Budući da su prigodom uveza listovi ovog popisa stanja duša ispremiješani s listovima popisa stanja duša župe Vid i budući da ne postoji zbroj podataka za župu na kraju popisa, kako je to uobičajeno, zbog sumnje u cjelovitost popisa ovaj podatak treba uzeti sa zadržkom.

^b SA župe Orah 1805, M 113, NAS.

^c Podaci za godišta od 1857. do 1971. preuzeti iz: Marko Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*. Zagreb: JAZU, 1979: 737-738.

^d Podaci za godišta 1991-2011. preuzeti su sa: www.dzs.hr.

Krštenici (rođeni) - struktura prema spolu, rodovima, naseljima i godinama

Na istraživanom području i u promatranom razdoblju pojavljuje se 30 rodova, a za troje krštenika nismo uspjeli utvrditi rodovsku pripadnost. Njihovi su pripadnici za nepuna četiri desetljeća krstili 246 djece, od čega 123 muške i 122 ženske, dok za jednog krštenika iz upisa nismo mogli razabrati kojega je spola. Budući da je promatrani uzorak relativno mali, samo 246 krštenja,³⁶ omjer muških i ženskih krštenika nema osobit statistički značaj, ali ipak treba naglasiti da je bilo više muških nego ženskih, što se uklapa u pravilo uočeno i potvrđeno u istraživanjima na mnogim zemljopisno različitim područjima o većem broju muške, nego ženske novorođenčadi.³⁷

Najviše krštenja je zabilježeno u oraškom rodu Grbavac (25), kod kojih je i najviše krštene ženske djece (14). U ukupnom broju krštenih slijedi ih prapatnički rod Grljušić (20), koji je imao najviše muških novokrštenika (13). Po jednog krštenika imalo je nekoliko rodova, i to uglavnom rodovi kojima

³⁶ Upisa ima 247, ali kako smo uspjeli utvrditi da se dogodio jedan dvostruki upis, zapravo je upisano krštenje 246 različitih osoba. Na temelju drugih podataka dalo bi se pretpostaviti da je u promatranom razdoblju bilo još rođenih, odnosno krštenih, koji nisu upisani u maticu. Dakle, iz raznoraznih razloga to se propustilo učiniti, ali kako ovo razmatranje temeljimo ponajprije na matici krštenih, fokus će biti na njezinim podacima. Ovdje trebamo istaći još jednu činjenicu. Kada smo prije petnaestak godina u Državnom arhivu u Zadru vršili preslik predmetne matice, on nije učinjen kvalitetno, tako da je mjestimično bio nečitak i nepotpun. Vršeći na temelju njega transliteraciju i transkripciju upisa, učinili smo par pogrešaka, što se odrazilo i na rezultate raščlambi, koji su kasnije kao pogrešni ušli i u literaturu. Usporedi: Ivan Madžar i Vlado Pavičić, »Analiza matične knjige krštenih današnje župe Veljaci (1786.-1808.)«, *Geoadria* 20/1 (2015): 63. Kad je predmetna matica postala dostupna preko međumrežja, imali smo prigodu ponovno pregledati i ispraviti "sporna" čitanja, te držimo znanstveno korektnim na to i ukazati. Tako smo zbog nečitkosti pogrešno pročitali dva upisa krštenika, pa smo umjesto imena Vid pročitali Vida, a umjesto Franjo Franjka. Usto se dogodio i dvostruki upis jednog muškog krštenika, što također nismo bili uočili. Stoga je u konačnom zbroju prvotno bilo više ženskih, nego muških krštenika (124:122). Kako je taj omjer bio vrlo tijesan, nakon ispravke rezultat je bio obratan, 123:122 u korist muških krštenika. Isto smo tako u ponovnom iščitavanju uočili i par propusta u navođenju nadnevka rođenja, što smo također ispravili.

³⁷ Stjepan Krivošić, »Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige.« *Arhivski vjesnik* 32 (1989): 18. Kako ne raspolažemo brojem novorođenčadi umrle prije krštenja, koje nije moglo biti puno, jer se pomno pazilo da se krštenje izvrši prije smrti, to ćemo broj krštenih držati i brojem rođenih. Budući da Krivošić preuzima tablicu koju ju je izradio Louis Henry za broj rođenih po skupinama od 100 do 10.000, to je u skupini od 100 rođenih raspon maskuliteta 86-128,5, a od 400 rođenih 95-116. U Trilju, također području kontinentalne Dalmacije, u nešto kasnijem razdoblju (1826-1900), rođena su 1.002 dječaka i 903 djevojčice (Mladen Andreis, *Stanovništvo Župe Sv. Mihovila Arhandela u Trilju u 19. stoljeću*. Trilj: Cetinski dekanat, 2001: 12).

Tablica 2. Kršteni u župi Orah prema spolu i rodovima (1762-1800)

Redni broj	Prezime krštenika	Spol			Ukupno
		muški	ženski	nepoznato	
1.	Ardomiljac	-	1	-	1
2.	Arstić	1	-	-	1
3.	Bilić	4	2	-	6
4.	Brljević	6	5	1	12
5.	Buljan	1	3	-	4
6.	Ćulav	4	5	-	9
7.	Đugum	5	1	-	6
8.	Erceg	3	2	-	5
9.	Gažić	-	1	-	1
10.	Grbavac	11	14	-	25
11.	Grljušić	13	7	-	20
12.	Granić	6	5	-	11
13.	Jakićević	-	5	-	5
14.	Jelavić	8	8	-	16
15.	Kapović	8	7	-	15
16.	Katavić	2	10	-	12
17.	Markotić	2	1	-	3
18.	Maršić	4	2	-	6
19.	Miletić	1	3	-	4
20.	Pavlak	2	-	-	2
21.	Polić	2	3	-	5
22.	Tolj	2	1	-	3
23.	Ujdur	11	6	-	17
24.	Vegar	8	3	-	11
25.	Vranješ	-	1	-	1
26.	Vučak	-	1	-	1
27.	Vujčić	8	8	-	16
28.	Vujević	3	5	-	8
29.	Vukojević	2	2	-	4
30.	Živković	6	7	-	13
31.	Nepoznato	-	3	-	3
<i>Ukupno</i>		123	122	1	246

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

istraživana mikrocelina nije matično područje, kao primjerice rod Hršić, koji je ovdje “gostujući”, jer je za njih naznačeno da su ...*iz Gorice izemlje(!) turske...* i da je krštenje obavljeno ...*zdopušćenjem kurata od Lubuškoga*.³⁸

Za tri krštenika ne znamo kojemu rodu pripadaju, jer to nije upisano iz raznoraznih razloga. Tako je 1791. kod upisa djevojčice Kate upisano samo njezino ime, bez navođenja roditelja i uz napomenu da je ona nezakonito dijete, a za krštenicu Jozu iz 1795. nije naznačeno ni to.³⁹ Treća krštenica nepoznata roda je Jela, “turska divojčica”, kako piše u izvorniku, koja je tko zna kako dospjela na Orah i tamo krštena 1763.⁴⁰ Zašto tada, kad više nije bilo nikakvih ratnih događanja (pa ni onih “niskoga intenziteta”) da bi mogla biti zarobljena i nasilno dovedena?!

Za lokalne migracije, točnije za migracije iz Vrgorca prema Prapatnicama, odakle je doselio jedan dio rodova, paradigmatičan je primjer roda Miletić. Ta serdarska obitelj imala je stanište u Vrgorcu, ali je zacijelo za svoje zasluge primila i imanja u Prapatnicama, gdje ih susrećemo u matici krštenih u četiri navrata.⁴¹ Međutim, taj rod, koji i danas prebiva u Prapatnicama, nije zabilježen među tamošnjim žiteljima ni u stanju duša iz 1792. niti 1805, što znači da su imali dvojno imanje, od kojih je tada još uvijek glavno bilo ono u Vrgorcu. Nasuprot tome, matica krštenih nije zabilježila ni jedno krštenje roda Marković, najvjerojatnije također iz Vrgorca, ali je zato upisana jedna obitelj tog roda u stanju duša iz 1792, dok se u onom iz 1805. opet ne nalazi.⁴² U maticu krštenih također nije zabilježeno nijedno krštenje roda Kurilj, koji se na Orahu zatječe u stanju duša iz 1805, ali ne i iz 1792. U ovom se slučaju radi o tome da je pripadnica roda Buljan bila udata u rod Kurilja u susjednoj župi Zavojani (Stilja ili Mijaca), koja se najvjerojatnije nakon smrti muža vratila u rodni dom gdje se u udovičkom statusu, zajedno s jednom kćeri, zatječe u stanju duša iz 1792. pod prezimskom oznakom Buljanuša.

Vrlo je zanimljiv slučaj s rodom Vukojević. Matica krštenih za njega u istraživanom razdoblju bilježi četiri krštenja u tri bračne zajednice. U stanju duša iz 1792. pripadnici tog roda upisani su pod prezimenom Glamuzina, i to

³⁸ M 713/A, 13a, r.

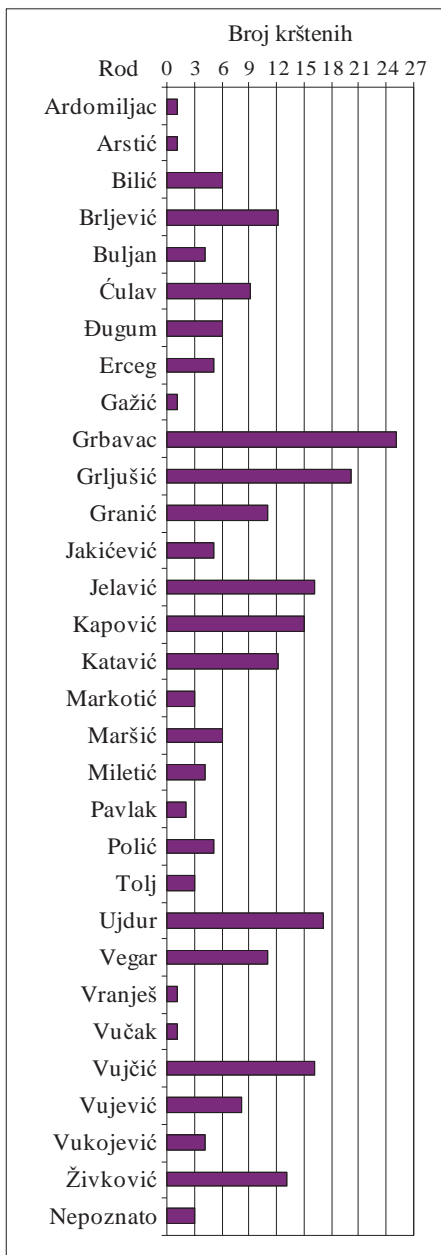
³⁹ M 713/A, 44r.

⁴⁰ M 713/A, 4v, r.

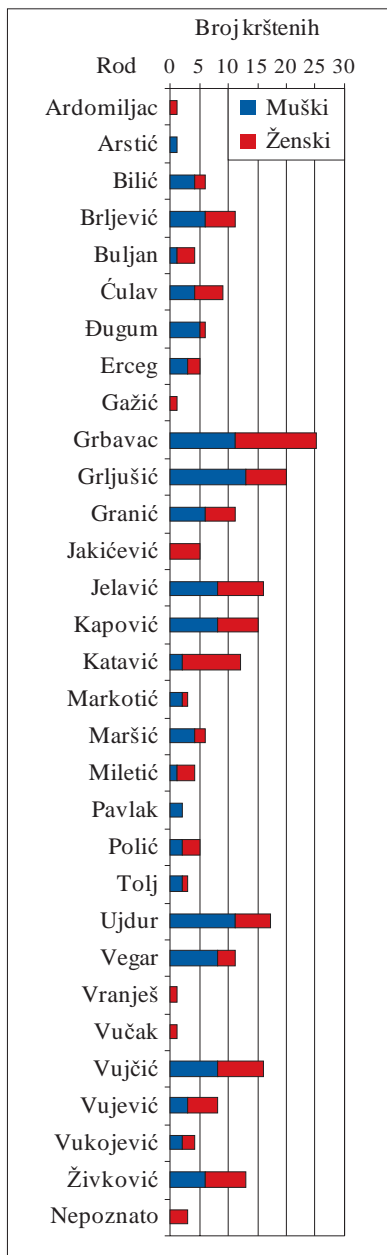
⁴¹ M 713/A, 4r; 6v; 7v; 17v.

⁴² M 20, *Stanje oduša godišta gos[podino]va 1792, maja 25.* (župa Orah); M 113, *Libar od Stagna dussa od godista 1805. capelanie Ora, Bubgni i Papratnizze darxave vargorske.*

Grafikon 2. Ukupan broj krštenih župe Orah prema rodovima (1762-1800)

Grafikon 3. Broj krštenih župe Orah prema spolu i rodovima (1762-1800)

Izvor za grafikone 2 i 3: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Tablica 3. Broj bračnih zajednica prema rodovima u župi Orah (1762-1805)

Redni broj	Rod	Broj bračnih zajednica	Redni broj	Rod	Broj bračnih zajednica
1.	Ardomiljac	1	17.	Markotić	1 ^a
2.	Arstić	1	18.	Maršić	3
3.	Bilić	2	19.	Miletić	2
4.	Brljević	4	20.	Pavlak	1
5.	Buljan	3	21.	Polić	1
6.	Čulav	3	22.	Tolj	2
7.	Đugum	3	23.	Ujdur	5
8.	Erceg	3	24.	Vegar	4 ^b
9.	Gažić	1	25.	Vučak	1
10.	Grbavac	8 ^c	26.	Vujčić	9
11.	Grljušić	6	27.	Vujević	4
12.	Granić	7 ^d	28.	Vukojević	3
13.	Jakićević	2	29.	Živković	5
14.	Jelavić	3	30.	Nepoz./nezak.	6
15.	Kapović	8 ^e	<i>Ukupno</i>		107
16.	Katavić	5			

^a Genealoškom metodom uspjeli smo povezati različite oblike upisa jednog prezimena s dominantnim oblikom tog prezimena. Tako se, primjerice, usamljeni oblik Markić iz Bujanja odnosi zapravo na prezime Markotić, oblik Ujević iz Prapatnica na prezime Vujević itd.

^b Iako kod upisa jedinog djeteta Mate Vegara nije navedeno ime ili prezime majke, ipak držimo da se radi o posebnoj bračnoj zajednici.

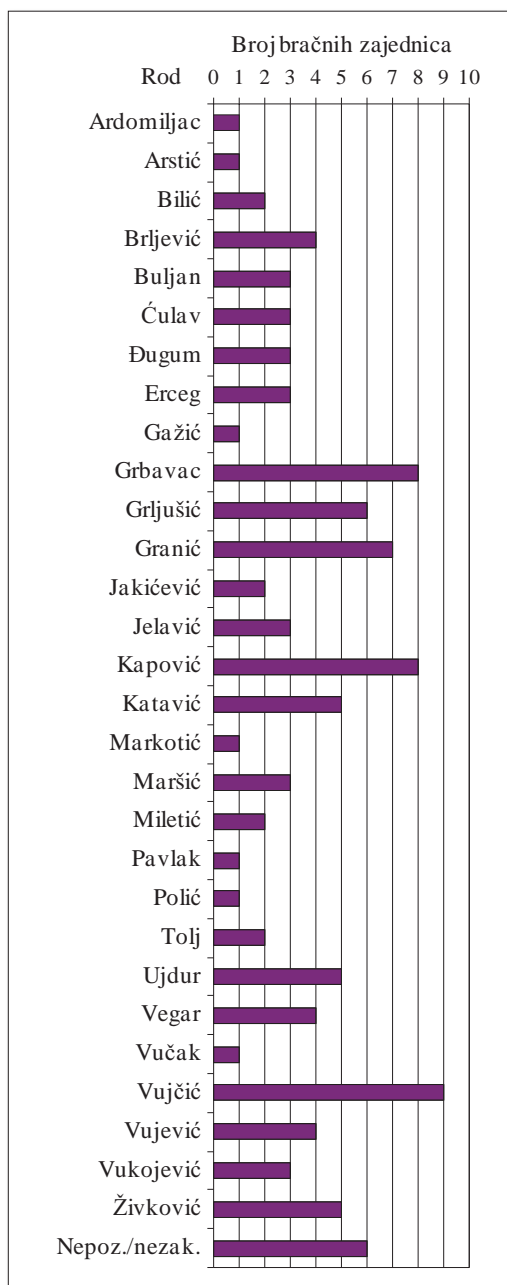
^c Od upisa šestoro djece Ivana Grbavca i njegove žene Matije jedan je “sumnjiv”, ali ipak mislimo da pripada tom paru.

^d U ovaj zbroj je uvršten i bračni par ovog roda iz Vašarovića, koji je ovdje krstio jedno dijete. Isto tako u susljednost upisa petero djece Andrije Granića i njegove žene Pere “umiješao” se s jednim krštenjem Franjo Granić sa ženom, također po imenu Pera. Iako je to jedini upis tog para i iako se mogla dogoditi pisarska greška, pa je umjesto Andrije upisan Franjo, ipak ćemo prihvatiti da se radi o dva različita bračna para.

^e Suprotno prethodnom, kod roda Kapović, dotično Andrije Kapovića, kršteno je dvoje djece. Prigodom prvog krštenja za suprugu je navedeno da je Pera Perić, a kod drugoga Pera Maršić. Iako ne isključujemo posve mogućnost da se radi o dvije različite bračne družbenice, ipak smo skloniji ovu razliku pripisati grešci pera ili neustaljenosti prezimena.

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Grafikon 4. Broj bračnih zajednica na Orahu (1762-1800)

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

u jednoj složenoj obitelji s tri oženjena brata i njihovom djecom. U idućih desetak godina dogodila se dioba te složene obiteljske zajednice, pa je u stanju duša iz 1805. obitelj jednog brata ponovno upisana pod prezimenom Glamuzina, dok obitelji druge dvojice žive zajedno pod prezimenom Vukojević.⁴³

U promatranom razdoblju najveći broj krštenih u nekom rodu nije značio i najveći broj bračnih zajednica u istom rodu. Tako, primjerice, rod Vujčića, koji je imao najviše bračnih zajednica (9), bio je tek peti po broju krštenika (16), dok je rod Jelavića, koji je imao isti broj krštenika kao i Vujčići, imao triput manje bračnih zajednica, samo tri. U obrnutom smislu, nerazmjerno velik broj bračnih zajednica u odnosu na broj krštenika imao je rod Granića, 11 krštenih i 7 bračnih parova, a uvjerljivo najveći nerazmjer između broja krštene djece i bračnih zajednica imali su rodovi Buljan (4:3), Vukojević (4:3), Tolj (3:2), te rodovi Gažić i Vučak (1:1), od kojih je ovom prvome to jedini spomen, dok se drugi održao do početka 19. stoljeća, kada se u muškom nasljednom redu ugasio.

Tablica 4. Krštenici župe Orah prema spolu i naseljima (1762-1800)

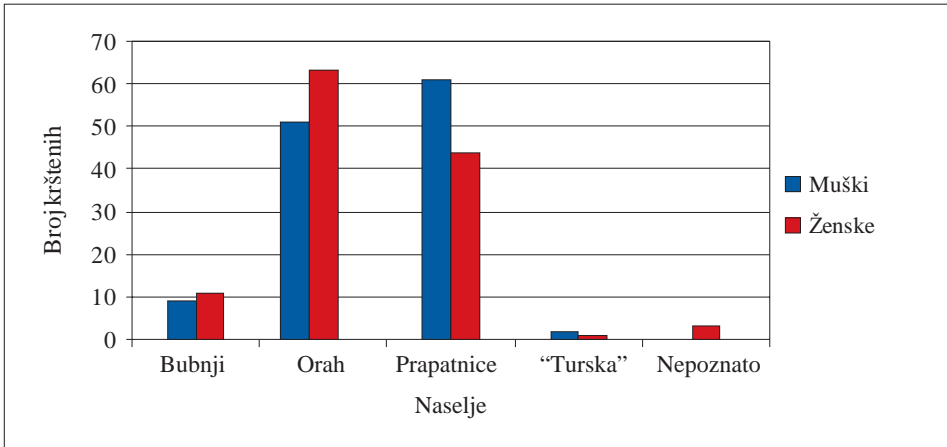
Naselje	Spol			Ukupno
	muški	ženski	nepoznato	
Bubnji	9	11	-	20
Orah	51	63	1	115 ^a
Prapatnice	61	44	-	105
“Turska”	2	1	-	3
nepoznato	-	3	-	3
<i>Ukupno</i>	123	122	1	246

^a Među krštenike iz ovog sela uvrstili smo i pripadnika roda Ardomiljac iz Ravče, čiji se pripadnik oženio iz roda Polića, ali su se na Orahu nedugo zadržali. Nadalje, iako su Čulavi bili prapatnički glavarski rod, iz matice je očigledno da im se jedan ogranak nastanio i u selu Orah.

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

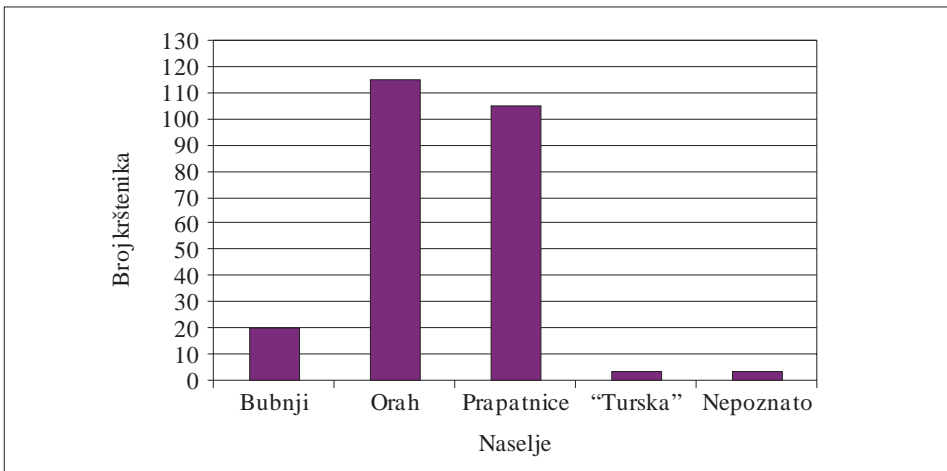
⁴³ U analiziranoj matici krštenih prezime Glamuzina spominje se samo jednom, i to kod ženske osobe u ulozu kume, pa razloge uporabe dva različita prezimena kod ovog roda nismo uspjeli dokučiti. Je li uzrok tome možda zagonetna pojava koju smo uočili u istraživanjima u susjednoj župi Ljubuški, kada je iz nepoznatih razloga nova obitelj preuzela nevjestino, odnosno majčino prezime, iako nije došlo do domazetstva, odnosno muževa ulaska u ženinu kuću i obitelj. Dakle, je li uzrok toj pojavi da je nevjesta iz roda Glamuzina udajom barem privremeno Vukojevićima donijela i nametnula svoje djevojačko prezime, ostaje otvorenim pitanjem i zasad jedinim mogućim razložnim objašnjenjem.

Grafikon 5. Krštenici župe Orah prema spolu i naseljima (1762-1800)

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Grafikon 6. Broj krštenih župe Orah po naseljima (1762-1800)

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Promatrajući broj krštenih po naseljima,⁴⁴ uočavamo da ih je najviše bilo kod žitelja sela Orah, 115 ukupno, a nešto manje na Prapatnicama (105), 20 na

⁴⁴ Budući da prebivalište krštenika nije navedeno u svim upisima u maticu, na temelju raščlambе predmetne matice, matica okolnih župa, kao i prezimenskog fonda dotičnih sela u 20. stoljeću izvršili smo razvrstavanje "nerazvrstanih" rodova.

Bubnjima, troje iz “turskoga” susjedstva i troje nepoznate mjesne pripadnosti. U spolnoj strukturi po selima vidimo izrazitu prevagu muških krštenika u selu Prapatnicama (61:44), a obrnutu sliku na Orahu, gdje prevladavaju ženske krštenice (51:63). Iz Turske su već spominjana “turska divojčica”, pripadnik roda Hrštić i pripadnik roda Granić iz Vašarovića,⁴⁵ za razliku od ostalih pripadnika istoimenog roda spomenutih u ovoj matici, koji su iz Bujanja.

Krštenja i začeca u župi Orah, Prapatnice, Bubnji - struktura prema godinama i mjesecima

Promotrimo li raspodjelu broja krštenih u promatranom razdoblju po godinama (tablica 5. i grafikoni 7-8), odmah ćemo uočiti veliku neujednačenost. Tako vidimo da je, od ukupno 246 krštenja, najviše njih (16) bilo 1774, a nijedno 1794. i 1797. godine. Činjenicu nepostojanja krštenja u tim godinama prije bismo pripisali neredovitom vođenju matica, nego njihovu stvarnom nepostojanju.⁴⁶ Vjerodostojnom nam se pak čini situacija zabilježena 1782. i 1783, kada je u Dalmaciji, nakon više uzastopnih godina gladi harala velika epidemija kuge i kada su na istraživanom području u tom dvogodištu zabilježena samo 4 krštenja, a sljedeće 1784, godine oporavka, zabilježeno je 11 krštenja. Kroz cijelo istraživano razdoblje, kako je već rečeno, kršteno je neznatno više muške nego ženske djece (123:122). Najviše pak ženske djece kršteno je 1777. godine (9), a muške 1774. godine (13). Budući da početna i završna godina koje obuhvaća matica nisu “pokrivene” u cijelosti,⁴⁷ izostavljamo ih u računanju prosječnog godišnjeg broja krštenih, koji za razdoblje 1763-1799. iznosi 6,43.

⁴⁵ Rod Granića je uistinu stari rod veljačkog područja, zabilježen tu u mnoštvu izvora crkvenog i osmanskog podrijetla i držimo da su njegovi pripadnici na vrgorsko područje (Banja, Orah, Stilji) stigli u migracijskim previranjima tijekom Morejskog i Malog rata. Njih treba razlikovati od istoimenog roda (Granić) u Imotskoj krajini (Medov Dolac, Dobrinče), koji je naselio Bast i koji je ne samo različitog podrijetla, već i etimologije.

⁴⁶ Vidi opasku u bilješci 36. Kod već postojećih upisa, gdje je upisivač propustio unijeti nadnevak ili godinu krštenja odnosno rođenja, ili je pak unio pogrešan podatak, a što smo mogli nedvojbeno utvrditi, mi smo izvršili ispravak ili unijeli dopunu. Tako, primjerice, kod krštenja Matije Bilić Antonove i Vide r. Dropulić nisu upisani ni nadnevak ni godina krštenja, već samo nadnevak rođenja - 15. listopada. Kako je krštenje koje je prethodilo ovome upisano 9. listopada 1792, a ono koje je slijedilo 1. studenoga 1792. i kako nisu bili vidljivi nikakvi naknadni zahvati u predmetni upis i na upisnom mjestu na stranici, bilo je opravdano pretpostaviti da je to krštenje obavljeno u listopadu 1792.

⁴⁷ Matica započinje upisom u srpnju 1762, a završava u veljači 1800.

Tablica 5. Krštenici župe Orah po spolu i godinama (1762-1800)

Godina	Spol			Ukupno
	muški	ženske	nepoznato	
1762.	3	2	-	5
1763.	3	6	-	9 ^a
1764.	3	2	-	5
1765.	7	4	-	11
1766.	4	2	-	6
1767.	3	-	-	3
1768.	2	-	-	2
1769.	5	4	-	9
1770.	4	4	-	8
1771.	3	3	-	6
1772.	2	1	-	3
1773.	2	3	-	5
1774.	13	3	-	16
1775.	1	4	-	5
1776.	4	6	-	10
1777.	3	9	-	12
1778.	3	-	-	3
1779.	2	-	-	2
1780.	2	-	-	2 ^b
1781.	2	4	-	6

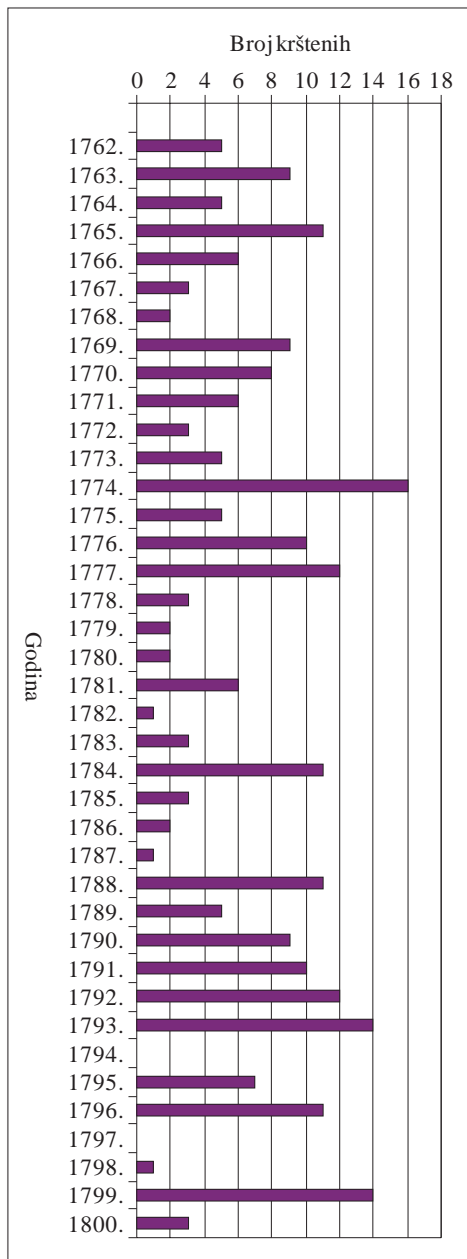
Godina	Spol			Ukupno
	muški	ženske	nepoznato	
1782.	-	-	1	1
1783.	-	3	-	3
1784.	4	7	-	11
1785.	1	2	-	3
1786.	1	1	-	2
1787.	-	1	-	1
1788.	4	7	-	11
1789.	4	1	-	5
1790.	5	4	-	9
1791.	2	8	-	10
1792.	6	6	-	12
1793.	8	6	-	14
1794.	-	-	-	-
1795.	3	4	-	7
1796.	4	7	-	11
1797.	-	-	-	-
1798.	1	-	-	1
1799.	8	6	-	14
1800.	1	2	-	3
Ukupno	123	122	1	246

^a Vrlo je lako moguće da je tadašnji župnik, don Petar Špar, pogrešno upisao godinu kod krštenja Antonije Miletić Petrove, jer je upisano da je krštenje obavljeno 29. siječnja 1763, a prethodno je bilo 3. rujna 1763, dok je sljedeće bilo 18. ožujka 1764. Dakle, logičnije bi bilo da je predmetno krštenje obavljeno 29. siječnja 1764, ali smo mi i pored toga ostavili kako je upisano.

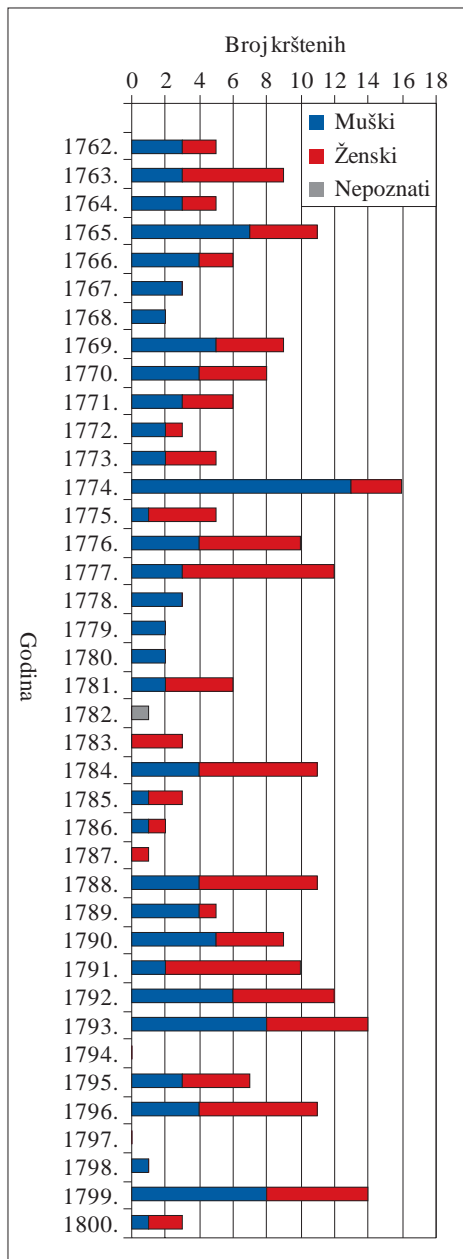
^b Don Stipan Kovačević je najvjerojatnije greškom pera kod krštenja djeteta Pavla Jelavića i njegove žene Tomice Katavić upisao godinu 1778, iako je iz konteksta vidljivo da se to dogodilo u ožujku 1780. Naime, prethodno je krštenje bilo u listopadu 1779, a sljedeće u srpnju 1780. K tome, isti je par u svibnju 1778. već bio krstio jedno dijete.

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Grafikon 7. Krštenici župe Orah po godinama (1762-1800)

Grafikon 8. Krštenici župe Orah po spolu i godinama (1762-1800)

Izvor za grafikone 7 i 8: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Kada bismo željeli izračunati stopu nataliteta za cijelo istraživano razdoblje, to bismo mogli učiniti samo za razdoblje poslije 1792, za koju godinu postoji stanje duša sa zabilježenim brojem žitelja. Međutim, kako nam se čini da je taj popis nepotpun i vrlo je izvjesno da matica krštenih za to razdoblje nije vođena ažurno, nećemo izračunavati rečenu stopu, jer bi očigledno došli do pogrešnih zaključaka.⁴⁸

U mjesečnoj raspodjeli najviše je krštenja obavljeno u ožujku (40) i travnju (30), a najmanje u srpnju i kolovozu, 12 odnosno 11 krštenja (tablica 6 i grafikon

Tablica 6. Kršteni u župi Orah po mjesecima (1762-1800)

Mjesec	Spol			Ukupno
	muški	ženski	nepoznato	
1.	8	7	1	16
2.	15	9	-	24
3.	14	26	-	40
4.	19	11	-	30
5.	12	9	-	21
6.	7	11	-	18
7.	5	7	-	12
8.	5	6	-	11
9.	12	6	-	18
10.	10	15	-	25
11.	6	8	-	14
12.	9	6	-	15
neupisano	1	1	-	2
<i>Ukupno</i>	123	122	1	246

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

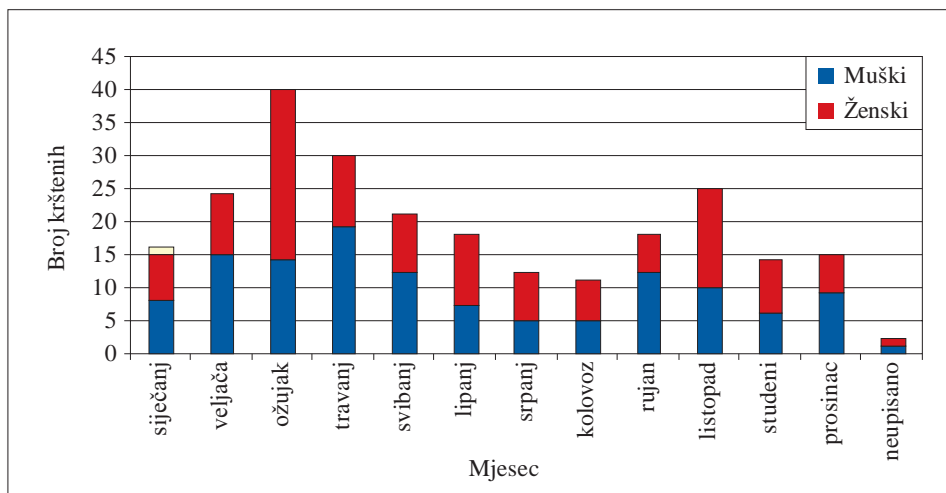
⁴⁸ To je zbog toga "...što pri promatranju mikroregija i najmanja nepreciznost bitno utječe na rezultat." Usporedi: Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala I*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1998: 244. Sve kad bismo i bili sigurni da je broj stanovnika iz 1792. točan, stopa nataliteta za 1792. iznosila bi 33,70. Kad bismo to učinili za razdoblje od 1792. do 1800, stopa bi bila bitno manja i iznosila bi 19,35, što svakako ne odgovara stvarnom stanju, jer, kako rekosmo, matice nisu ažurno vođene i toj činjenici možemo pripisati tolike razlike u visini stope.

9).⁴⁹ Razlog ovom potonjem nije samo u tome što je u tim mjesecima i inače najmanje rođenja, već vrlo vjerojatno i u tome što je opseg poljskih radova u ovoj dominantno agrarnoj sredini ostavljao malo vremena za dokolicu i slavlja.

Raspodjela krštenih po mjesecima nije i vjerodostojan pokazatelj rođenja i začeca, jer čin krštenja često nije obavljan neposredno poslije rođenja, a ni sam nadnevak rođenja, koji su župnici bili obvezni upisivati u maticu, kako smo vidjeli, često uopće nije unesen.

Ako već za dva slučaja nije naveden nadnevak krštenja, to nadnevak rođenja, pomoću kojega smo utvrdili raspored začeca, nije bilo moguće ustanoviti u 29 slučajeva ili 11,79% od ukupnog broja upisa. Za 217 krštenika ili 88,21% to je bilo moguće utvrditi, i od tog broja apsolutno najviše ih je bilo u mjesecu lipnju, 34 ili 15,47%, te u mjesecu srpnju 26 ili 11,98%.⁵⁰ Najmanje začeca pak bilo je u dva uzastopna jesenska mjeseca, listopadu (8 ili 3,69%) i studenom (11 ili 5,05%), te veljači (14 ili 6,46%).

Grafikon 9. Broj krštenih župe Orah prema spolu i mjesecima (1762-1800)

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

⁴⁹ U Puli je u dvostoljetnom razdoblju tijekom 17. i 18. stoljeća najviše krštenja obavljeno tijekom siječnja, a najmanje u lipnju. Usporedi: Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljeni od XVII. do XIX. stoljeća*. Pazin: Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije, 2002: 467.

⁵⁰ Sljedeći mjesec s najviše začeca bio je kolovoz (20 ili 9,22%), pa iako dalje po brojnosti nije slijedio prosinac, istraživanu mikroceljinu ipak bismo mogli svrstati u europski obrazac sezonalnosti začeca. Usporedi: Danijela Doblanović, »Sezonska kretanja začeca/rođenja župe Svetvinčenat u 18. st.« *Povijesni prilozi* 43 (2012): 218.

Slično oraškoj mikrocjelinu, najveći broj začeca u lipnju zabilježen je i na dubrovačkom području (grad Dubrovnik i Konavle),⁵¹ ali i na sjeveru, u slovenskom gradu Velenju i u austrijskom Stockerau, dok u sjevernoj Hrvatskoj, u Zagrebu i Križevcima, ritam začeca kao da je pomaknut mjesec dana naprijed, tako da je najviše

Tablica 7. Broj začeca po mjesecima i spolu u župi Orah (1762-1800)

Mjesec	Broj začeca			Ukupno	Udio (%)
	Muški	Ženske	Nepoznato		
siječanj	7	12	-	19	8,76
veljača	6	8	-	14	6,46
ožujak	9	7	1	17	7,83
travanj	10	8	-	18	8,3
svibanj	11	6	-	17	7,83
lipanj	11	23	-	34	15,67
srpanj	15	11	-	26	11,98
kolovoz	10	10	-	20	9,22
rujan	8	8	-	16	7,38
listopad	4	4	-	8	3,69
studen	6	5	-	11	5,05
prosinac	11	6	-	17	7,83
<i>Ukupno</i>	108	108	1	217	
nepoznat mjesec	15	14	-	29	
<i>Ukupno</i>	123	122	1	246	

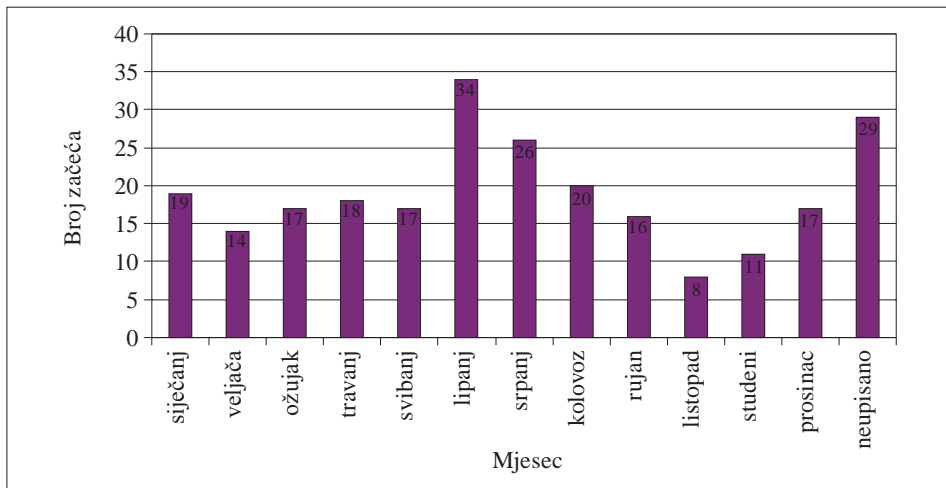
Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

⁵¹ I u okviru Konavala postoje odstupanja, pa je tako u tamošnjoj župi Pridvorje najveći broj začeca bio u prosincu, a slijede ga travanj i lipanj, dok ih je najmanje bilo u vrijeme intenzivnih poljskih radova, u rujnu. Usporedi: Nenad Vekarić, Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, Maurizio Levak, Nikša Lučić, Marija Mogorović i Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2000: 84. Vrlo su zanimljivi rezultati do kojih se došlo istraživanjem 12 hrvatskih crkvenih župa u razdoblju od 1870. do 1880, kad je samo u župi Lisac kod Dubrovnika zabilježen mjesečni maksimum začeca u lipnju, dok ih je kod pet to bilo u siječnju, a kod četiri u travnju. Usporedi: N. Vekarić i B. Vranješ-Šoljan, »Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj.«: 42.

začea bilo u svibnju, a najmanje u rujnu.⁵² I istarski se primjeri donekle razlikuju. U tamošnjoj župi Svetvinčenat u cijelom 18. i prvoj polovici 19. stoljeća travanj je mjesec s najviše, a listopad s najmanje začea,⁵³ dok je u Puli u 18. stoljeću također u travnju bilo najviše začea, ali je umjesto listopada najmanje začea bilo rujnu.⁵⁴

I u neposrednom prekograničnom susjedstvu, u opsegu današnje župe Veljaci, na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće lipanj je također bio mjesec s najviše, a listopad s najmanje začea,⁵⁵ dok su pak u nedalekom neretvanskom susjedstvu, u Rogotinu, u prvoj polovici 19. stoljeća to bili srpanj i također listopad.⁵⁶

Grafikon 10. Broj začea po mjesecima u župi Orah (1762-1800)

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

⁵² N. Kapetanić i N. Vekarić, *Stanovništvo Konavala I: 257*. Najmanji broj začea u rujnu dogodio se i u Samoboru u razdoblju 1812-1857. Usporedi: Tihana Luetić, »Demografska analiza stanovništva grada Samobora od kraja 18. stoljeća do 1857. godine.« *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 21 (2003): 214-215. U Brodu na Savi najveći broj začea u razdoblju od 1869. do 1890. dogodio se u lipnju, a najmanji u rujnu. Usporedi: Davorin Hrkać, »Demografski razvoj Broda 1869.-1890. godine.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 41 (2009): 278.

⁵³ D. Doblanović, »Sezonska kretanja začea/rođenja župe Svetvinčenat u 18. st.«: 225. Zanimljivo je da je u istoj župi u drugoj polovici 17. stoljeća lipanj bio mjesec s najviše, a listopad s najmanje začea.

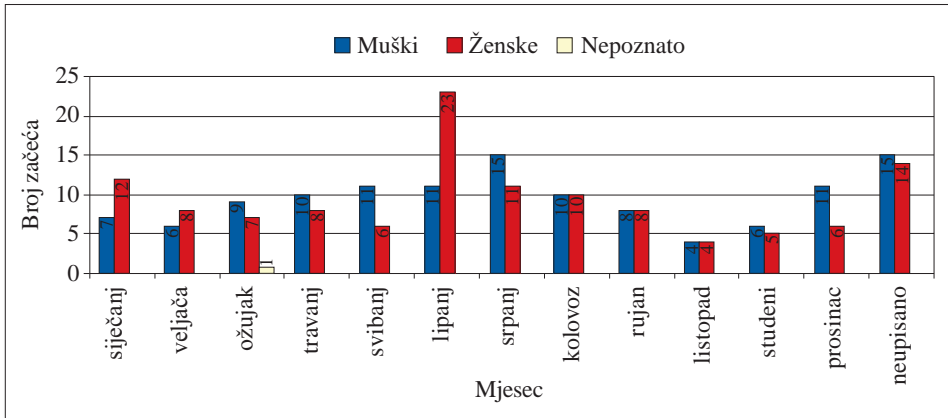
⁵⁴ S. Bertoša, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljeni od XVII. do XIX. stoljeća*: 346-348. U istarskoj ruralnoj župi Tar u razdoblju od 1850. do 1880. sezonalitet je istovjetan istraživanom oraškom primjeru: najveći broj začea u lipnju, a najmanji u listopadu. Usporedi: Monika Zuprić, »Kćeri i sinovi Tara, Vabriga i Frate. Analiza matičnih knjiga krštenih župe Tar 1850.-1880.« *Vjesnik istarskog arhiva* 20 (2013): 75.

⁵⁵ I. Madžar i V. Pavičić, »Analiza matične knjige krštenih današnje župe Veljaci (1786.-1808).«: 66.

⁵⁶ Maja Šunjić, »Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i prvoj polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 45 (2007): 359.

Proširujući usporedbu na još dva dinarska prostora, Popovo i Drnišku krajinu, zamijetit ćemo sličnu situaciju. U župi Popovo za razdoblje 1804-1883. lipanj je također bio mjesec s najviše začeca, a najmanje ih je bilo u veljači i ožujku.⁵⁷ U drniškim seoskim sredinama, primjerice na Miljevcima, u zadnjem desetljeću 17. stoljeća maksimum začeca dosegnut je u lipnju, a minimum u siječnju i ožujku.⁵⁸

Grafikon 11. Broj začeca po mjesecima i spolu u župi Orah (1762-1800)

Izvor: Matična župe Orah, sv. I.

Dosad je u literaturi isticano da na ovakav broj i raspored začeca po mjesecima utječe splet nekoliko činitelja: obujam i sezonski raspored poslova u agraru, sezonske varijacije seksualnih poriva, razni prirodni, klimatološki i

⁵⁷ Marinko Marić, *Stanovništvo Popova u Hercegovini: Ravno*. Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015: 125.

⁵⁸ Zoran Ladić i Zrinka Novak, »Neki aspekti obiteljske i demografske prošlosti župe Miljevci koncem XVII. stoljeća u svijetlu matičnih knjiga rođenih.«, u: *Miljevci u prošlosti (s pogledom u budućnost): zbornik radova sa znanstvenog skupa Visovac-Drinovci, 15-16. lipnja 2007*, ur. Marko Menđušić i Drago Marguš. Visovac-Drinovci: Miljevački sabor, 2008: 333. U Mirlović Zagori (1845-1855) mjesečni maksimum začeca dosegnut je u svibnju (sljedeća dva mjeseca po brojnosti su bili lipanj i travanj), a minimum u listopadu i studenome. U Konjevratima pak mjesečni minimum je također bio u listopadu, a maksimum u ožujku. Usporedi: Zoran Ladić, »Matične knjige rođenih kao izvor za demografsku povijest župa Konjevrate i Mirlović Zagora u 18. i 19. stoljeću.« u: *Konjevrate i Mirlović Zagora - župe Šibenske biskupije: zbornik radova znanstvenog skupa Sela šibenskog zaleđa župa Konjevrate i Mirlović Zagora u prošlosti*, Muzej grada Šibenika, 14.-16. studenoga 2002, ur. Ante Gulin. Zagreb: HAZU, 2005: 422.

atmosferski čimbenici,⁵⁹ društveni, zdravstveni i higijenski poremećaji (ratovi i epidemije) te, konačno, društvene i kulturološke značajke i pravila koja su bila pod snažnim utjecajem Crkve kao moralnog autoriteta.⁶⁰

Ovom prigodom pobliže ćemo ispitati mogući utjecaj triju čimbenika na raspored i ritam začeca: sezonski raspored poslova u agraru, vjerske razloge i crkvene propise, te socio-ekološke čimbenike.

Čini se da obujam i sezonski raspored poslova u agraru i njihova povezanost s brojem začeca nije bila izravna, budući da su začeca bila najintenzivnija u lipnju, srpnju i kolovozu, upravo u tijeku opsežnih ratarskih djelatnosti. Ukoliko bismo baš željeli naglasiti obujam poslova u agraru i njegovu eventualnu povezanost s dinamikom začeca, onda je to ovdje posredno - preko dinamike rađanja. Budući da je najmanje začeca bilo u razdoblju rujana-prosinac, nezaobilaznim se čini postaviti pitanje ne radi li se tu zapravo o svjesnom planiranju trudnoće i rađanja, odnosno o namjernoj apstinenciji od spolnih odnosa i izbjegavanju začeca (svojevrsnoj kontracepciji?) kako se porođaj ili poodmakla trudnoća ne bi dogodili upravo u vrijeme kad su radovi u agraru najintenzivniji (lipanj-rujan) i kad je svaka radnica predragocjena, a u tom bi slučaju bila "izvan stroja"?!⁶¹

⁵⁹ Peter Elisson i ostali svrstavaju sezonalnost ljudskog rađanja u tri skupine: sezonalnost zbog društvenih faktora koji utječu na učestalost spolnih odnosa, sezonalnost zbog klimatskih čimbenika koji izravno utječu na ljudsku plodnost i sezonalnost zbog energetske čimbenika koji utječu ponajprije na žensku plodnost. Posebno su zanimljiva njihova stajališta o utjecaju vremenskih i klimatskih čimbenika na bio-fiziološko ponašanje žena i muškaraca i njihovo spolno-reproduktivne sposobnosti. Usporedi: Peter T. Ellison, Claudia R. Valeggia i Diana S. Sherry, »Human birth seasonality.«, u: *Seasonality in Primates: Implications for Human Evolution*, ur. Diane K. Brockman i Carel P. van Schaik. Cambridge: Cambridge University Press, 2005: 379-399. O sezonalitetu rađanja, odnosno začeca na različitim stranama svijeta tijekom 20. stoljeća vidi: David A. Lam i Jeffrey A. Miron, »Global Patterns of Seasonal Variation in Human Fertility.« *Annals of the New York Academy of Sciences* 709 (1994): 9-28. O utjecaju nutricionističkih uvjeta i prehrane na plodnost žena vidi: Peter T. Ellison, »Human ovarian function and reproductive ecology: new hypotheses.« *American Anthropologist* 92/4 (1990): 933-952. O fiziološko-anatomskim pretpostavkama i vrlo složenim neuro-moždanim mrežama, između ostaloga i centara za glad i apetit u mozgu i hormonskim obavijestima o energetskej pričuvu iz masnog tkiva, s menstrualnim ciklusima i plodnošću vidi u: Velimir Šimunić, *Plodnost u žena starijih od 40 godina*. Dostupno na: <http://www.poliklinika-ivf.hr/docs/ginekologija/V.Simunic%20-%20Plodnost%20u%20zena%20starijih%20od%2040%20godina.pdf> (pristup: 20.3.2016).

⁶⁰ Usporedi: N. Vekarić i ostali, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda, Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*: 84; Davor Salihović, »Rođenja i krštenja u Labinu od 1861. do 1871.« *Vjesnik istarskog arhiva* 20 (2013): 89-90; Z. Ladić, »Matične knjige rođenih kao izvor za demografsku povijest župa Konjevrate i Mirlović Zagora u 18. i 19. stoljeću.«: 422.

⁶¹ Ovu pojavu kod seoske populacije već je uočio Ante Gabričević istražujući stanovništvo Varaždina, kada je zaključio da je seljak usklađivao porode s vremenskim ritmom koji su mu diktirali njegovi radovi, odnosno, usklađivao je potrebu za potomstvom s nezamjenjivošću žene kao radne snage u polju. Usporedi: Ante Gabričević, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*. Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU u Varaždinu, 2002: 154.

Raščlamba utjecaja korizme, kao vremena pokore i odricanja, i u sklopu toga ustezanja od spolnih odnosa, u ovoj apsolutno katoličkoj sredini donosi također zanimljive spoznaje. Pa ako je ustezanje od hrane i pića (što zbog i inače teškog siromaštva i oskudice, što zbog uistinu dosljednog izvršavanja crkvenih propisa) bilo uzorno,⁶² to se za područje spolnosti ne bi moglo pouzdano tvrditi. Dapače! Tako je u tri “korizmena” mjeseca bilo 49 začeća ili 22,59% od ukupnog broja onih za koje smo to uspjeli utvrditi. Pomoću Gausova algoritma⁶³ izračunali smo da se od tih 49 začeća gotovo pola (24) dogodilo upravo u dane korizme, što ne bi govorilo u prilog nekom posebnom odricanju od spolnih odnosa u vrijeme kad Crkva poziva na posvemašnju askezu, post i pokoru.⁶⁴

Uz već nabrojenu lepezu mogućih čimbenika koji utječu na dinamiku začeća i rađanja, kao nezaobilazan i, u odnosu na mnoštvo drugih, možda čak i izraženiji, nameće nam se jedan iz socio-ekološkog ozračja. Naime, življenje

⁶² Iako makarski biskupi ili njihovi opunomoćenici prigodom ophodnji kritiziraju vjersko-moralno stanje tamošnjih žitelja, ipak držimo da su se propisi o postu i nemrsu savjesno održavali. Ako i ne potpuno zbog vjerske revnosti, onda jamačno zbog siromaštva ili pak zbog jednog i drugog, što slikovito i višekratno opisuju o. Basile i o. Ayala sredinom 19. stoljeća u Popovu: “Ovdje u korizmi ne žele ni po koju cijenu prekinuti post i uzdržljivost od mesa i mliječnih proizvoda, a sirotinja samo s nezačinjenim zeljem, ponekad i bez kruha provodi dane i tjedne”; “Post drže vrlo savjesno (škrupulozno), ne želeći ga, pa ni u bolesti, prekršiti. Nitko se u korizmi ne osvrće na povlasticu mliječnih proizvoda, niti na uporabu mesa i, tko bi se time okoristio, bio bi smatran mlakonjom. Korisno je prikazati samo ovaj primjer. Živjela je u jednoj župi, koju sam ja opsluživao, neka žena s osmero djece i dvije stare žene. Nekoliko dana prije korizme jedna je obitelj ostala bez hrane, išla je po brdima tražeći koru drveta, koje zovu kljen, koju stučenu, isprženu i skuhanu u vodi miješaju s malo mlijeka i jedu. Došla korizma, dobra udovica nije htjela više stavljati mlijeko, dajući ovu hranu bez ikakvih začina svojoj djeci, gledajući iz dana u dan kako slabe. Zbog toga potaknuta na sažaljenje pobožna majka, došla je sva plašljiva i stidna pitati me, gotovo u krajnjoj milosti, da joj dopustim da pomiješa s korom drveta malo mlijeka koje muze od jedne krave, kako njezini sinovi ne bi pomrli od gladi.” Usporedi: Milenko Krešić, *Don Vidoje Maslač i Trebinjsko-mrkanska biskupija (1795-1862.)*. Trebinje: Župni ured, 2012: 161, 169, 195, 217. U tom kontekstu u budućim istraživanjima svakako će trebati posebnu pozornost posvetiti utjecaju nutricionističkih uvjeta i prehrane na plodnost žena i uopće seksualne aktivnosti, jer je sve do poslije Drugog svjetskog rata stanovništvo ovog područja, kao uostalom i cijeli dinarski areal, gotovo svake godine u kasnu zimu i rano proljeće (posebice u veljači i ožujku) bio izložen strahovitoj pothranjenosti, pa i smrti od gladi, što zbog siromaštva, što zbog neracionalnog gospodarenja onim što se imalo.

⁶³ Gausov algoritam, pomoću kojega se može izračunati datum Uskrsa i razdoblje korizme, prvi je u hrvatska povijesno-demografska istraživanja, koliko je poznato, uveo Marinko Marić. Usporedi: M. Marić, *Stanovništvo Popova u Hercegovini: Ravno: 137.*

⁶⁴ Štoviše, pojava povećanog broja začeća u veljači u Francuskoj, u doba karnevala, kada je “seksualna aktivnost bila na visini”, ovdje je posve izostala, jer je upravo veljača bila jedan od tri mjeseca s najmanje začeća. Usporedi: Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude*. Zagreb: Školska knjiga, 1991: 151.

u većim obiteljskim zajednicama i skućenom stambenom prostoru, gdje je nedostajalo prostora za intimu, svakako nije pogodovalo seksualnim aktivnostima i mogućem začecu djece, pa je dolaskom proljeća i toplijih dana, kad se budi priroda i pojačavaju seksualni porivi, za takvo što nastajala puno veća mogućnost i pružale se prilike u skrovitostima prirodnog okoliša. U opisima uvjeta stanovanja dinarskog ruralnog svijeta stoljećima se kao nit provlači činjenica primitivnosti gradnje i izrazite skromnosti opsega nastambi, gdje samo jednu prostoriju dijeli cijela obiteljska zajednica, bez obzira na svoju veličinu, nerijetko još i u sustanarstvu s domaćim životinjama.⁶⁵ Ta “gužva” u prostoriji, koja je istodobno bila kuhinja, dnevni boravak i spavaonica, pa i ostava, konoba i sušionica mesa, a najčešće i sklonište za stočno blago, gdje je postelja (umjesto kreveta) bio goli zemljani pod (u najboljem slučaju s prostirkom od slame), nikako nije bila poticajna za ostvarivanje spolnih dodira i obavljanje bračnih čina. Stoga je dolazak toplijeg vremena, uz istodobno buđenje seksualnih poriva, donosio za spolne čine i moguća začeca neusporedivo više mogućnosti i prilika što su ih nudile skrovitosti bezbrojnih pustopoljina i šumaraka, nego spomenute ambijentalne nepogodnosti unutar obiteljskih zajednica.

Ukratko, glavne utjecaje na dinamiku začeca istraživane mikrocjeline mogli bismo izraziti u obliku pitanja: nije li rezultanta svojevrsne interakcije između

⁶⁵ Svu bijedu kulture stanovanja ilustriraju primjeri iz neposrednog susjedstva ili nešto udaljenijeg, također dinarskog ambijentalnog areala, i to jedan prije, a drugi poslije istraživanog razdoblja. Kad franjevački vizitator fra Pavao iz Rovinja dolazi sredinom 17. stoljeća u župu Vrdol u Biokovu, biva ugošćen kod tamošnjeg glavara, kneza Marka, pri čemu je bio smješten u “njegovu palaču koja je bila jedna drvena kućica široka 2 koraka, visoka jednako 2, pokrivena bukovim drvetom, a duga 8 koraka. Ona služi za sobu, za kuhinju, za salu. Ima blizu štalu čija su vrata unutar, u kući. Krave, kojih ima dosta, kad hoće da izađu na otvoreno, prođu kroz kuću.” Usporedi: Stjepan Zlatović, »Izvjestaj o Bosni god. 1640. o. Pavla iz Rovinja.« *Starine* 23 (1890): 22; Ante Ujević, *Imotska krajina*. Imotski: Matica hrvatska, 1990: 139. Niti dva stoljeća kasnije materijalne pretpostavke i kultura stanovanja nimalo se nisu popravili, što svjedoči primjer već spominjanog Popova, gdje su kolibe tamošnjih siromašnih vjernika tako “...loše napravljene, više zbog njihova siromaštva nego zbog nevjestosti, da ne brane od studeni, niti štite od kiše: četiri zida se zidu od neobrađenog kamena i stoga na svakoj strani rupe i otvori; krov je napravljen od slame u obliku piramide od kojega jedna strana uvijek ostaje otvorena da bi mogao izlaziti dim s ognjišta; ovamo ulazi silovito u isto vrijeme i vjetar i hladnoća; ipak, pokoji sat što se prespava na goloj zemlji ili još više na slami, prođe poprilično udobno i mirno (...) Oh koliko puta dođe da smo pod istim krovom: ja, konj i svi ukućani.” Vidi: M. Krešić, *Don Vidoje Maslač i Trebinjsko-mrkanska biskupija (1795-1862)*: 160, 191. Zanimljivo je opažanje austrijskog arheologa i povjesničara Karla Patscha s kraja 19. stoljeća na području ljubuškog susjedstva: “I u obitelji Jurković u Zvirićima bilo je još prije kratka vremena muškaraca koji nikad nisu spavali pod krovom. Krov nad glavom pravio se za žene, djecu i zalihe” (Karl Patsch, *Povijest i topografija Narone*. Metković: Matica hrvatska, 1996: 54).

buđenja seksualnih poriva, ambijentalnih nepogodnosti skućene zajednice stanovanja i ambijentalnih pogodnosti što ih pružaju proljeće i topliji dani, zajedno s “proračunatošću” da se rođenje ne bi dogodilo u dane opsežnih radova u agraru, bila to da se preko pola (53%) svih začeca dogodilo u razdoblju travanj-kolovoz?!⁶⁶

Migracije i obiteljska povezivanja oraške mikroćjeline

Nakon demografskog rasapa koji su donijela tri osmansko-mletačka ratna razračunavanja u prethodnih 100 godina, razdoblje mira koje je uslijedilo nakon Drugog morejskoga rata rezultiralo je općom stabilizacijom prilika i smirivanjem demografskog vrenja. Istraživani prostor, korigiranjem njegove granične crte, dolazi pod mletačku vlast i malobrojnom stanovništvu koje je tu opstalo tijekom spomenutog rasapa dolazi stanovništvo stiješnjeno na ostatku Vrgorske krajine oslobođenom od Osmanlija tijekom Prvog morejskoga rata. Znatan pak dio tog stanovništva bio je također plod migracija sa šireg okolnog područja, koje su se dogodile tijekom istog rata. U istraživanom razdoblju nema naznaka o značajnijem intenzitetu ni doseljavanja, ni odseljavanja, ni premještanja unutar prostora župe. Zanimljivo li krštenja rodova iz prekograničnog hercegovačkog susjedstva, koja su zbog tko zna kakve nužde obavljena na području istraživane mikroćjeline, jedino se za rod Ardomiljac može reći da je plod vanjske migracije. Međutim, čini se da mu je Orah tek usputna postaja pri seljenju iz Ravče prema Veljacima i natrag, što se dogodilo koncem 18. stoljeća.⁶⁷

Iz tablice 8 možemo vidjeti podrijetlo majki krštenika ili oraških nevjesta, odnosno, u krajnjoj crti, stvaranje mreže socijalnih veza i svojevrsni stupanj otvorenosti oraške sredine prema svojoj okolini.

⁶⁶ Zakonitost “dvaju razdoblja najveće plodnosti”, koja podrazumijeva najveći broj začetih, osim za trajanja proljeća, i u siječnju (usporedi: N. Vekarić i B. Vranješ-Šoljan, »Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj.«: 41), nešto se razlikuje na području promatrane mikroćjeline (1762-1800). Jasno je vidljivo da se proljetni vrhunac iz lipnja protegao na sljedeća dva ljetna mjeseca, srpanj i kolovoz, što je pomaklo razdoblje “zastoja” na rujnan-studenju.

⁶⁷ Ivan Ardomiljac bio je oženjen Matijom Polić s Oraha i prvi put ih kao braćni par zatjeće matica župe Ljubuški u Veljacima 1790, kamo su se otputili nakon sklapanja braka. No, tu se nisu “primili”, jer ih već 1793. nalazimo na Orahu, gdje ih tada bilježi tamošnja matica. Ipak su se na koncu vratili na Ravču, što saznajemo iz stanja duša župe Ravča, Kokorići i Kljenak iz 1802, jer se u tom selu tada nalazi obitelj Ivanove udovice Matije s troje djece. Usp. AŽV, VMK, I, 257; NAS, M 113, *Status animarum curae Rapça, Kokorich et Klenak* 1802.

Tablica 8. Podrijetlo roditelja krštenika župe Orah po naseljima (1762-1800)

Podrijetlo majke	Podrijetlo oca							Ukupno
	Bubnji	Orah	Prapatnice	“Turska”	Ravča	Nezakonit	Nepoznato	
Banja	-	1	-	-	-	-	-	1
Bubnji	2	1	2	-	-	1	-	6
Kašče	1	-	-	-	-	-	-	1
Klobuk	-	1	-	-	-	-	-	1
Kokorići	-	1	-	-	-	-	-	1
Milešići	-	-	1	-	-	-	-	1
Nova Sela	-	-	1	-	-	-	-	1
Orah	2	9	3	-	1	-	-	15
Prapatnice	1	1	8	-	-	1	-	11
Podprolog	1	1	1	-	-	-	-	3
Poljica	-	1	-	-	-	-	-	1
Rakitno	-	1	-	-	-	-	-	1
Stilja	-	2	1	-	-	-	-	3
Šipovača	-	2	-	-	-	-	-	2
Vrgorac	1	2	6	1	-	-	-	10
“Turska”	-	-	-	1	-	-	-	1
Nepoznato	2	21	21	1	-	1	2	48
<i>Ukupno</i>	10	44	44	3	1	3	2	107

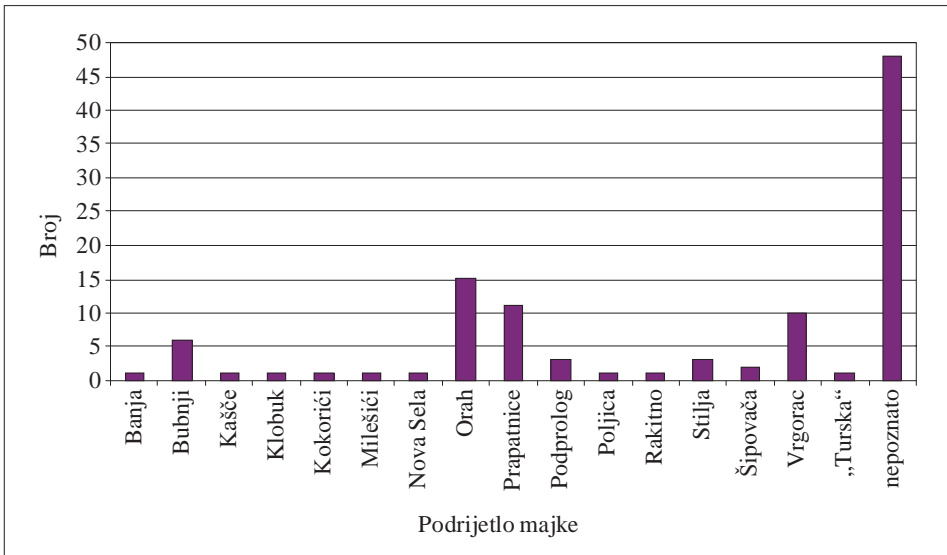
Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Na temelju predmetne raščlambe mogli smo utvrditi podrijetlo nešto više od polovice oraških nevjestica (majki) (59 ili 55,14%), koje su rađale djecu u drugoj polovici 18. stoljeća.⁶⁸ Od tih 59 nevjestica njih 32 ili 54,24% bilo je rodom s područja župe: iz Bujanja 6, s Orah 15 i iz Prapatnica 11. Dakle, nešto više od polovice nevjestica kojima smo utvrdili podrijetlo bilo je s područja župe, što govori o oraškoj župi kao prilično endogamnoj sredini. Stanje je više nalik na otočnu sredinu Malog Drvenika, gdje je u razdoblju od 1776. do 1826. godine 55%

⁶⁸ Podrijetlo smo, osim takvih naznaka u samoj predmetnoj matici, utvrđivali i preko podataka u maticama susjednih župa. Za nadati se da ćemo u budućnosti doći do novih obavijesti, kojima će se proširiti spoznaje u ovom segmentu oraške demografske zbilje.

brakova bilo sklopljeno s djevojkom s istog otoka,⁶⁹ nego, primjerice, nalik nedalekom neretvanskom susjedstvu, gdje je u selu Rogotinu 1795. s područja župe Komin-Rogotin bilo tek 31,81% nevjesta (iz samog Rogotina 18,18%), a iz bliže i dalje okolice 68,19%.⁷⁰ Vidimo da su iz neposrednog prekograničnog susjedstva, župe Ljubuški (Veljaka), bile samo tri majke oraških krštenika (jedna iz Klobuka i dvije iz Šipovače), a iz ostalog hercegovačkog susjedstva još dvije (po jedna iz "Turske" i udaljenog Rakitna). Iz susjednih pak mjesta s vrgorskog područja bile su po tri iz prekorastočkog Podprologa i brdskih Stilja, po jedna iz Banje, Kašča, Kokorića, Milešići i Poljica, a čak 10 iz Vrgorca, jedinog naselja u blizini s kakvim-takvim urbanim značajkama. S područja Neretve, Makarske i Imotskoga nije bila ni jedan oraška nevjesta, od onih kojima smo uspjeli utvrditi podrijetlo.

Grafikon 12. Podrijetlo majki krštenika župe Orah po naseljima (1762-1800)

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Slična je slika i u kumovskom povezivanju istraživane mikrocjeline. Od 246 obavljenih krštenja, za njih 237 ili 96,35% uspjeli smo utvrditi identitet kuma i njegovo podrijetlo na temelju podataka predmetne matice, odnosno matica susjednih

⁶⁹ Mladen Andreis, »Povijesna demografija Velog Drvenika, Malog Drvenika i Vinišća do god. 1900.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40 (1998): 267-268.

⁷⁰ M. Šunjić, »Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i prvoj polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša.«: 360-361.

župa. Odmah upada u oči činjenica biranja kumova doslovno iz najbližeg susjedstva, unutar istog naselja (na Orahu 62,61%, u Prapatnicama 58,10%), a vrlo malo iz susjednih sela unutar župe. Tako u Prapatnicama, primjerice, nije bilo ni jednoga kuma iz susjednog Oraha, ali je zato i u jednom i u drugom selu bio značajan broj kumova iz administrativnog središta i koliko-toliko urbanog Vrgorca (u Prapatnicama 15, a na Orahu 12). Iz sela s hercegovačke strane

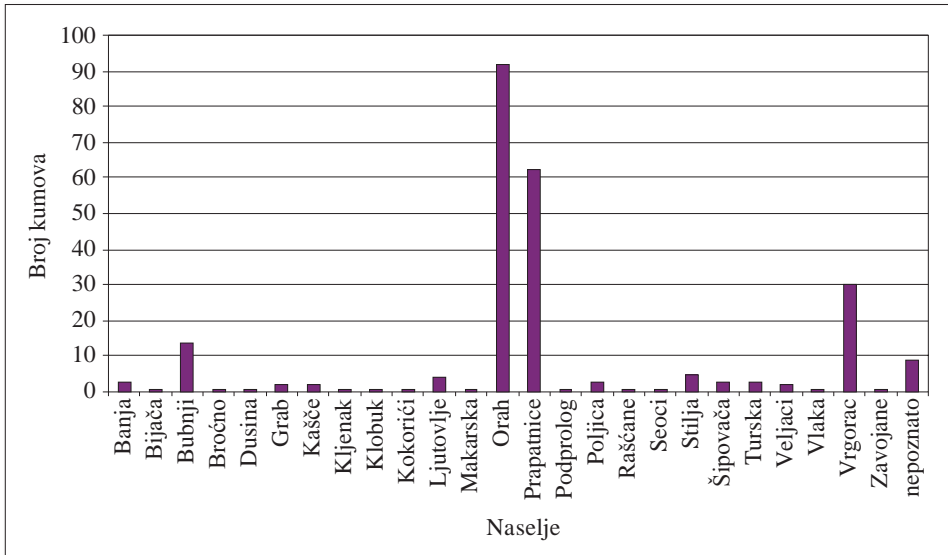
Tablica 9. Podrijetlo i broj kumova krštenika župe Orah (1762-1800)

Podrijetlo kuma/e	Broj kumstava					Ukupno
	Bubnji	Orah	Prapatnice	“Turska”	nepoznato	
Banja	-	2	1	-	-	3
Bijača	-	1	-	-	-	1
Bubnji	9	5	-	-	-	14
Bročno	-	1	-	-	-	1
Dusina	-	-	1	-	-	1
Grab	-	2	-	-	-	2
Kašće	-	-	2	-	-	2
Kljenak	-	-	1	-	-	1
Klobuk	-	1	-	-	-	1
Kokorići	-	-	1	-	-	1
Ljutovlje	1	3	-	-	-	4
Makarska	-	-	1	-	-	1
Orah	5	72	10	2	3	92
Prapatnice	1	-	61	-	-	62
Podprolog	-	1	-	-	-	1
Poljica	-	2	1	-	-	3
Rašćane	-	-	1	-	-	1
Seoci	-	-	1	-	-	1
Stilja	-	1	4	-	-	5
Šipovača	-	1	2	-	-	3
“Turska”	1	2	-	-	-	3
Veljaci	1	1	-	-	-	2
Vlaka	-	-	1	-	-	1
Vrgorac	2	12	15	1	-	30
Zavojane	-	-	1	-	-	1
nepoznato	-	6	3	-	-	9
<i>Ukupno</i>	20	113	107	3	3	246

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

granice po dva kumstva su bila iz Graba i Veljaka, tri iz Šipovače, te četiri s Ljutovlja. Iz Hercegovine, pod skupnim nazivom Turska, bila su tri kuma, iz ljubuških sela Bijače i Klobuka po jedan, te iz nešto udaljenijeg Broćna također jedan. Ukupno, dakle, 17 ili 7,18% od ukupnog broja kumova s utvrđenim prebivalištem.⁷¹ Od naselja iz dalmatinskog susjedstva nešto više ih je bilo iz Stilja (5), a vrijedi istaknuti i jednog kuma iz nešto udaljenije Makarske.

Grafikon 13. Podrijetlo kumova i kuma krštenika župe Orah (1762-1800)

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Nadalje, na temelju raščlambe ove skupine stanovništva koju bilježi predmetna matica uočljivo je da nema neke osobe koju se posebno preferira u odabiru za tu ulogu,⁷² ali je bilo uočljivo da se nešto učestalije biraju osobe iz roda Jelavić, koji je bio glavarski na Orahu.⁷³ Svojevrsnoj seoskoj eliti tog vremena i prostora, kako je vidljivo iz bilježaka prigodom njihova kumovanja, pripadao je i rod Čulav, glavarski u Prapatnicama,⁷⁴ te serdarski rod Miletić iz

⁷¹ Kašće je podijeljeno granicom, pa postoji i u Dalmaciji i Hercegovini. Ipak nam se, prema prezimenima, čini da su ovdje spomenute osobe iz onog dalmatinskog.

⁷² Osoba koja je najviše kumovala djeci istraživane mikroczeline bio je Ilija Tolić (Tole) iz Prapatnica, i to šest puta.

⁷³ Pripadnici tog harambaškog roda javljaju se u ulozi kuma 29 puta.

⁷⁴ Čulavi, doseljenici iz Broćna, bili su harambaše Prapatnica cijelo vrijeme mletačke vladavine.

Vrgorca, koji je u Prapatnicama imao svoje posjede, ali se, prema stanjima duša, do početka 19. stoljeća ni jedan njihov ogranak još nije bio tamo za stalno preselio.⁷⁵ Dakle, većinu kumova predstavljaju obični seljaci, kao što su i sama kumčad i njihovi roditelji, najčešće iz najbližeg susjedstva, a ponekad iz susjednog i vrlo rijetko iz nekog udaljenijeg sela. Isto se tako iznenađujuće rijetko, u okviru obiteljskih strategija pri izgradnji mreže socijalnih veza, za kumove uzimaju pripadnici tankog sloja seoske elite, a samo u dva navrata za kuma se odabire “gospodin” Baščo Kanbelović, uglednik iz Vrgorca.⁷⁶

Oraška antroponimija

Budući da su matične knjige istraživanog područja vođene na hrvatskome jeziku, to su imena krštenika, njihovih roditelja i kumova upisivana na istom jeziku, najvjerojatnije u oblicima koji su se rabili u svakodnevnom ophođenju.⁷⁷ Na imenovanje djeteta ponajprije je utjecala crkvena ili obiteljska tradicija, kulturni i ekonomski kontekst, te podrijetlo, a politički nazori roditelja u tome nisu bili uočljivi, kao što je to bio slučaj u nekim drugim hrvatskim krajevima.⁷⁸

U promatranome razdoblju, drugoj polovici 18. stoljeća, kod krštenika su u optjecaju bila 53 imena, 27 muških i 26 ženskih.⁷⁹ Sva muška imena su kršćansko-biblijskog podrijetla, a u ženskom imenskom fondu ima par odstupanja od tog

⁷⁵ Iako ih, kako smo vidjeli, kao žitelje Prapatnica u roditeljskoj ulozi bilježi predmetna matica krštenih, ipak ih kao stalne stanovnike ne bilježe tamošnja stanja duša s konca 18. i početka 19. stoljeća. Inače su Miletići, serdari cijele Vrgorske krajine, potomci čuvenog i opjevanog junaka Rade (Mije) Miletića, čiji se grob nalazi u vrgorskoj crkvi.

⁷⁶ Prema Vrčiću, soprointendent Vrgorca kroz 40 godina bio je Petar Kambi, pa je vjerojatno spomenuti Baščo s njim u rodstvu. Usporedi: V. Vrčić, *Vrgorska krajina*: 34.

⁷⁷ Pojedina se imena u matici upisuju u više oblika. Tako se, primjerice, najbrojnije muško ime, Mate, upisuje u oblicima (Mate, Mati, Matij), Andrija (Andre, Andria, Andrija), Josip (Jozip), Frane (Vrane), Antica (Antiza, Antonija), Pera (Petruša), Manda (Mandalina, Mande), Vida (Fida) itd.

⁷⁸ D. Salihović, »Rodenja i krštenja u Labinu od 1861. do 1871.«: 98.

⁷⁹ Ukupan imenski fond nedalekog neretvanskog sela Rogotina, doduše, manje sredine i iz nešto kasnijega razdoblja (1825-1856), sastojao se od 38 imena: 22 muška i znatno manje ženskih, samo 16 (M. Šunjić, »Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i prvoj polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša.«: 353). U Vinišćima, naselju pored Trogira, u razdoblju 1751-1800. u optjecaju su 39 muških i 33 ženska imena (Mladen Andreis, *Stanovništvo Vinišća - Povijesna antroponimija do godine 1900*. Trogir: Matica hrvatska, 1998: 8-10). Na Velom Drveniku, otoku trogirskog arhipelaga, u razdoblju 1751-1800. pri nadijevanju imena djeci rabi se 35 muških i 31 žensko ime, a na Malom Drveniku, iz istog otočja i iz istog razdoblja, ali naselju s manjom populacijom, u uporabi je 20 muških i 24 ženska imena (Mladen Andreis, *Stanovništvo Drvenika i Ploče: Povijesna antroponimija do godine 1900*. Trogir: Matica hrvatska, 2000: 9-12 i 118-120).

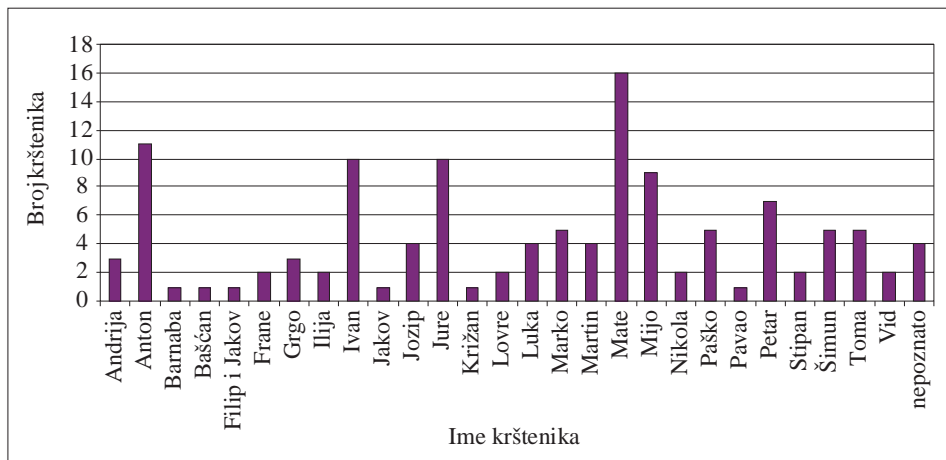
Tablica 10. Imena krštenika župe Orah (1762-1800)

Redni broj	Spol				
	Muški		Ženske		nepoznato
	Ime	Broj nositelja	Ime	Broj nositeljica	
1.	Andrija	3	Adrijana	1	-
2.	Anton	11	Anđa	4	-
3.	Barnaba ^a	1	Antica	9	-
4.	Bašćan	1	Barbara	2	-
5.	Filip Jakov	1	Božica	2	-
6.	Frane	2	Cvita	1	-
7.	Grgo	3	Eva	1	-
8.	Ilija	2	Iva	16	-
9.	Ivan	10	Ivana Oršula ^b	1	-
10.	Jakov	1	Jela	3	-
11.	Jozip	4	Joza	7	-
12.	Jure	10	Jurka	10	-
13.	Križan	1	Kata	5	-
14.	Lovre	2	Križa	3	-
15.	Luka	4	Lucija	3	-
16.	Marko	5	Manda	13	-
17.	Martin	4	Mara	3	-
18.	Mate	16	Marta	1	-
19.	Mijo	9	Matija	14	-
20.	Nikola	2	Oršula	1	-
21.	Paško	5	Petruša	6	-
22.	Pavao	1	Pilipa	1	-
23.	Petar	7	Ružica	3	-
24.	Stipan	2	Šima	1	-
25.	Šimun	5	Tada	3	-
26.	Toma	5	Vida	3	-
27.	Vid	2			
	nepoznato	4	nepoznato	5	1
	<i>Ukupno</i>	123	<i>Ukupno</i>	122	1

^a Ovo je ime upisano vrlo nečitko, pa je najvjerojatnije da se ovako čita. U popisima stanja duša iz 1792. i 1805. uopće nema osobe s ovakvim imenom.

^b Na mjestu upisa krštenja ove djevojčice matica je oštećena i vrlo teško čitljiva, pa je ovo čitanje vrlo nesigurno i pretpostavljeno. Treba također naglasiti da je u popisima duša iz 1792. i 1805. upisano samo prvo ime - Ivana (Ivanica), kao što je i kod drugog primjera dvočlanog imena, Filip Jakov, izostavljeno ime Jakov.

Grafikon 14. Imena krštenika župe Orah (1762-1800)

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

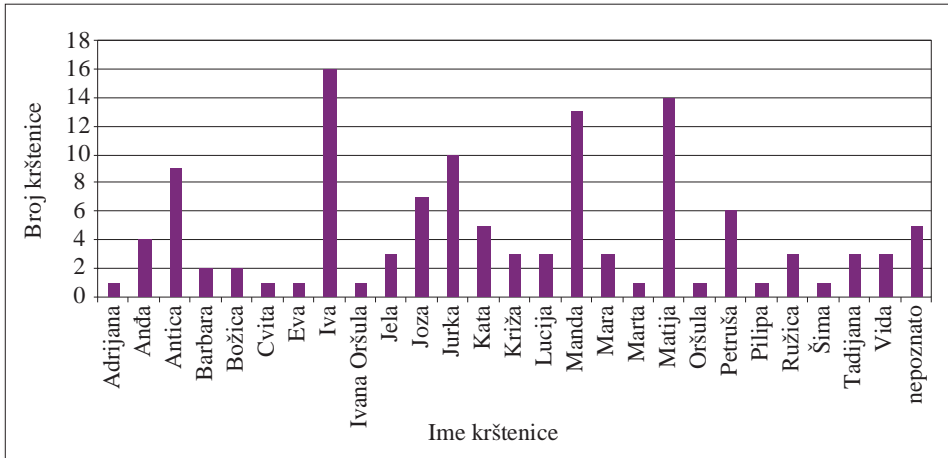
pravila (Cvita). Uvjerljivo najbrojnije muško ime bilo je Mate sa 16 nositelja, a u značajnom zaostatku slijede ga imena Anton s 11, te Ivan i Jure s po 10 nositelja. Ni jedno drugo ime nije imalo više od 5 nositelja, osim još jednog “bojovnog” sveca - Mihovila (Mije, s 9 nositelja).

Najbrojnije žensko ime bilo je Iva sa 16 nositeljica, a slijede ga Matija i Manda s po 14, odnosno 13 nositeljica. Od svih ostalih ženskih imena jedino su još Antica, Joza i Petruša imale više od 5 nositeljica. Od ženskih imena vrijedi još istaći jedan slučaj nadijevanja imena Eva, i to nezakonito rođenoj djevojčici, te potpuni izostanak imena Ana. Sva su imena jednočlana, osim u dva slučaja, kada je jednom dječaku nadjeveno ime Filip Jakov i jednoj djevojčici Ivana Oršula.⁸⁰

Zanimljivo je promotriti nadijevanje imena po svecima koji su bili patroni ovih triju sela. Patron crkve na Orahu bio je Sv. Marko, u Prapatnicama Sv. Rok i na Bubnjima Sv. Ilija. U cijeloj je župi samo pet puta nadjeveno ime Marko (na Orahu dvaput i u Prapatnicama triput), dvaput ime Ilija, dok ni jednom župljaninu nije nadjeveno ime Roko.

⁸⁰ Kod ovog imena moramo izraziti oprez, jer je matica na mjestu tog upisa oštećena i nečitka, pa je ovo samo pretpostavljeno čitanje. Prvo ime je sigurno Ivana (Iva, Ivanica) kako je upisano i u stanjima duša iz 1792. i 1805, ali u njima nema upisa ovoga drugog imena. Usporedi: M 713/A, 22r; SA župe Orah 1792, M 20, NAS; SA župe Orah 1805, M 113, NAS.

Grafikon 15. Imena krštenica župe Orah (1762-1800)

Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Usporedimo li muški imenski fond promatranog područja s imenskim fondom susjednog Poneretavlja iz nešto kasnijeg vremena, uočit ćemo određenu sličnost. I tamo su dva najbrojnija muška imena Mate i Ivan, s tim da nema izrazite premoći imena Mate, već ih ima podjednako. Slijedi ih ime Ante, kao i na oraškom području, a na četvrtom je mjestu, umjesto Jure, ime Josip. U ženskom imenskom fondu slika je slična. I Rogotinjanima je najomiljenije ime Matija, a umjesto Mande, na drugom mjestu je ime Kata, s podjednakim brojem nositeljica kao i Matija.⁸¹

Imenski fond roditelja krštenika i krštenica, dakle, jedan naraštaj ranije, nešto je drukčiji, ponajprije očitovan u činjenici da je sada ženski imenski fond brojniji. I nadalje su gotovo sva imena, muška i ženska, opet kršćansko-biblijske provenijencije. Kod muškaraca Mate više nije najčešće muško ime, već je to Ivan, inače najčešće ime hrvatskog etničkog prostora uopće. Slijede ga Ante i Petar sa po 12, odnosno 10 nositelja, a ime Mate je tek na četvrtome mjestu s osam nositelja, koliko ima Jura i Andrija. Kod roditeljki najzastupljenije su Mande s 12 nositeljica, a jedino su dvoznamenkasti broj dosegle još Pere (Petruše) s 10 nositeljica. Više od pet nositeljica imale su Iva i Kata (po osam), te

⁸¹ M. Šunjić, »Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i prvoj polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša.«: 353. Na otoku Murteru u razdoblju 1718-1815. najbrojnije muško ime je također Mate, a kod ženskog spola Matija. Usporedi: Kristijan Juran, »Stanovništvo Murtera u 18. stoljeću i početkom 19. stoljeća.« *Povijesni prilozi* 25 (2003): 261.

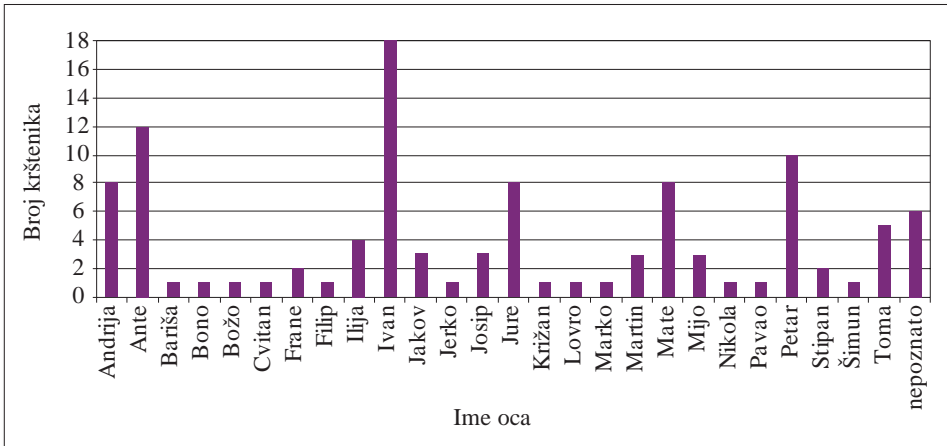
Tablica 11. Imena roditelja krštenika župe Orah (1762-1800)

Redni broj	Očevi		Majke	
	Ime	Broj	Ime	Broj
1.	Andrija	8	Ana	2
2.	Ante	12	Anđa	4
3.	Bariša	1	Andrijana	3
4.	Bono	1	Antunija	4
5.	Božo	1	Apolonija	1
6.	Cvitan	1	Barbara	1
7.	Frane	2	Birda	1
8.	Filip	1	Filipa	1
9.	Ilija	4	Franka	1
10.	Ivan	18	Iva	8
11.	Jakov	3	Jela	6
12.	Jerko	1	Joza	2
13.	Josip	3	Jurka	3
14.	Jure	8	Kata	8
15.	Križan	1	Klara	1
16.	Lovro	1	Lucija	7
17.	Marko	1	Manda	12
18.	Martin	3	Mara	1
19.	Mate	8	Matija	6
20.	Mijo	3	Oršula	1
21.	Nikola	1	Pera	10
22.	Pavao	1	Ružica	4
23.	Petar	10	Šima	3
24.	Stipan	2	Tada	2
25.	Šimun	1	Tomica	4
26.	Toma	5	Veronika	1
27.			Vida	6
	nepoznato	6	nepoznato	4
	<i>Ukupno</i>	<i>107</i>	<i>Ukupno</i>	<i>107</i>

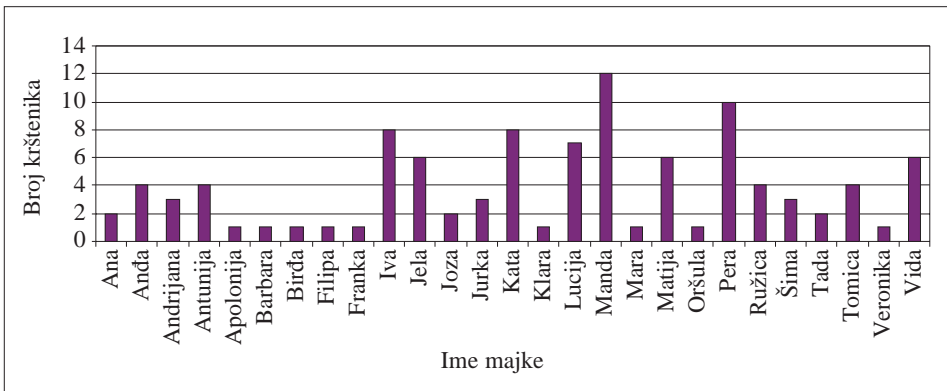
Izvor: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Matija, Vida i Jela sa po šest nositeljica. Ni u ovom razdoblju, kada se sela promatrane mikrocjeline emancipiraju od župe Vrgorac i, gradeći vlastite crkve, biraju svoje patrone, nema još sklonosti da se kod nadijevanja imena rabe imena tih patrona. Tako uopće nema imena Roko, Marko je samo jedan, a tek je Ilijâ nešto više (četiri).

Grafikon 16. Imena očeva krštenika župe Orah (1762-1800)

Grafikon 17. Imena majki krštenika župe Orah (1762-1800)

Izvor za grafikone 16 i 17: Matična knjiga župe Orah, sv. I.

Pozornost još privlače prilično rijetka, bar iz današnje perspektive, ženska imena: Apolonija, Oršula i Veronika, sa po jednom nositeljicom, a kod muških: Križan, Lovro, Bono i Cvitan, također sa po jednim nositeljem.

Imenski fond oraških kumova i kuma bilo je vrlo nezahvalno raščlanjivati i, budući da bi rezultati davali više dvojbi i nejasnoća nego vjerodostojnog uvida u stvarni antroponimijski korpus te populacije, to ćemo ih izostaviti.

Blizanci

Istraživanja su pokazala da učestalost monozigotnih blizanaca nije uvjetovana uobičajenim demografskim varijablama (dob majke, rasa, socijalni status i slično), tako da je stopa rađanja jednojajčanih blizanaca konstantna i iznosi oko 3,5 na 1.000 porođaja.⁸² Stopa rađanja pak dizigotnih blizanaca uvjetovana je s više čimbenika i ovisi o rasnoj pripadnosti (najveću učestalost pokazuje crna, a najmanju žuta rasa), dobi majke (stopa doseže maksimum s dobi majke od 37 do 38 godina) i paritetu (višestruki roditelji pokazuju veću sklonost rađanju dvojajčanih blizanaca, bez obzira na dob), tako da iznosi od 5 do 49 na 1.000 porođaja, ovisno o vrsti populacije.⁸³

Zabilježbe blizanačkih krštenja u matične knjige vršene su pod jednim (zajedničkim), ali i odvojenim upisima, ponekad s jasnim isticanjem da se radi o blizancima. U oraškoj mikrocjelini, gdje su rođena samo dva para blizanaca, zabilježba u matičnoj knjizi izvršena je pod zajedničkim upisima.⁸⁴ Tih četvero djece predstavlja 1,62% od ukupnog broja krštenih, dok su u prekograničnom susjedstvu, na prostoru koji zauzima današnja župa Veljaci, u razdoblju od 1786. do 1808. krštena četiri para blizanaca, što predstavlja 3,96% od ukupnog broja krštenih.⁸⁵ Na području pak nedalekoga Broćna u razdoblju od 1775. do 1890. takvih je bilo 2,6%,⁸⁶ što je identično stanju u neretvanskoj župi Rogotin

⁸² N. Vekarić i ostali, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda, Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*: 70. Autorice Dunja Brozović Rončević i Ankica Čilaš Šimpraga donose podatak o četiri rađanja jednojajčanih blizanaca na tisuću porođaja. Usporedi: Dunja Brozović Rončević i Ankica Čilaš Šimpraga, »Tipovi vezanosti imena blizanaca.« *Folia onomastica croatica* 15 (2006): 16.

⁸³ N. Vekarić i ostali, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda, Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*: 70.

⁸⁴ Ivan i Mijo, sinovi Lovre Grljušića iz Prapatnice i žene mu Mande, kršteni su 17.8.1766, a Joza i Antunija, kćeri Ilije Katavića s Orah i njegove žene Tomice Bulog, krštene su 13.3.1793 (M 713/A, 6r, 44r, DAZ). Ti upisi izvršeni su hrvatskim jezikom i nije posebno istaknuto da se radi o blizancima, kao što se znalo događati u prekograničnoj župi Ljubuški, gdje su knjige vođene na latinskom i gdje su ti slučajevi isticani riječima *gemini* ili *gemelli*. Usporedi: MK, sv. I, 31, 165; MK, sv. II, 200, 10, Arhiv župe Veljaci.

⁸⁵ I. Madžar i V. Pavičić, »Analiza matične knjige krštenih današnje župe Veljaci (1786.-1808).«: 77.

⁸⁶ Robert Jolić, *Stanovništvo Brotnja u tursko doba*. Tomislavgrad-Čitluk: Naša ognjišta, Općinsko vijeće Čitluk i Matica hrvatska Čitluk, 2009: 255.

gdje je od 155 krštenih bilo četvero blizanaca ili 2,58%,⁸⁷ ali i znatno manje nego u Puli (1613/1817) gdje je taj udio bio 4,03 %, ili također u istarskoj župi Pićan (1664/1677), koja je imala 7% blizanaca u ukupnom broju krštene djece.⁸⁸

Nezakonita djeca

Čovjekovi porivi i putenost uvijek su bili prisutni u zajednicama i nikakva ih stega, bilo društvena, bilo vjerska, nije mogla u potpunosti suzbiti i iskorijeniti. Jedino su ih uspijevale s manje ili više uspjeha nadzirati i kanalizirati. Kod katolika je jamačno bio vrlo bitan crkveni nauk o sakramentu braka kao Božjoj ustanovi utemeljenoj na riječima Svetog pisma. Iz toga je proizašla i katolička moralka, koja je ne samo branila izvanbračne veze između muškarca i žene, već je uredovala i unutar bračnih odnosa. U oraškoj mikrocjelini u istraživanom razdoblju rođeno je četvero nezakonite, odnosno izvanbračne djece. To predstavlja 1,63% od ukupnog broja rođenih, što je znatno više nego, primjerice, u hercegovačkoj župi Broćno, gdje je u 115 godina rođeno samo 0,24% nezakonite, odnosno 0,05% izvanbračne djece,⁸⁹ ali i znatno manje nego u Puli, gdje je od 1613. do 1678. bilo 7,22% nezakonito rođenih.⁹⁰ Prvo nezakonito rođeno dijete koje je upisano u orašku maticu 1765. bilo je ...*rojeno od Lucije Ujdurove [i] od Stipana Jelavicha. Kopile. Komu ime nazvah Anton.*⁹¹ Kako su očevo prezime imala samo zakonita djeca,⁹² ni ovom dječaku nije upisano njegovo prezime, premda se znalo tko mu je otac. Iako je bilo protivno

⁸⁷ M. Šunjić, »Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i prvoj polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša.«: 359.

⁸⁸ Slaven Bertoša, »*Nati nel medesimo parto*: Slučajevi rođenja blizanaca u Puli - prema podatcima iz novovjekovnih matičnih knjiga.«, u: *Filii, filiae...: položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. Zbornik IV. istarskog povijesnog biennala*, ur. Marija Mogorović Crljenko. Pazin: Državni arhiv; Pula: Sveučilište Jurja Dobrile; Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, 2011: 165; Zoran Ladić i Goran Budeč, »O nekim aspektima demografske, društvene i obiteljske povijesti Pićna u drugoj polovici 17. stoljeća prema matičnim knjigama krštenih (rođenih)«, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, ur. Elvis Orbančić i Robert Matijašić. Pazin: Državni arhiv, 2012: 99.

⁸⁹ R. Jolić, *Stanovništvo Brotnja u tursko doba*: 255. Održavanje crkvenih zapovijedi vezano za brak i bračnu čistoću, te odnose između muškarca i žene uopće vidljivo je i na području susjedne veljačke mikrocjeline, gdje u razdoblju 1786.-1808. nije zabilježeno rođenje ni jednoga djeteta, bilo nezakonitog, bilo izvan braka.

⁹⁰ S. Bertoša, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljeni od XVII. do XIX. stoljeća*: 201.

⁹¹ M 713/A, 5v.

⁹² S. Bertoša, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljeni od XVII. do XIX. stoljeća*: 201.

crkvenim propisima upisivati ime oca nezakonito rođenu djetetu, ovdje nema traga biskupova upozorenja župniku, kao što je to za sličan slučaj učinio pulski biskup tamošnjem župniku.⁹³

Zaključna razmatranja

Nakon izuzetno razornih učinaka ratova u 17. stoljeću, napose u demografskom smislu, prostor istraživane mikrocjeline je u 18. stoljeće ušao kao krajnja periferija Osmanskog Carstva, da bi iz sljedećeg, Malog rata, izašao kao posjed *Serenissime*, sada kao njezina periferija na samoj granici prema dojučerašnjim gospodarima. Malobrojnomo preostalomo stanovništvu iz osmanskog razdoblja doselilo je tada stanovništvo stiješnjeno na već prije oslobođenom ostatku Vrgorske krajine, koje je i samo velikim dijelom bilo produkt nedavnih intenzivnih migracijskih pomicanja. Stabiliziranjem društvenih prilika i demografskom revitalizacijom taj se prostor postupno individualizirao organiziranjem zasebne crkveno-upravne cjeline, čemu imamo zahvaliti nastanak vrela koje je bilo okosnica naših raščlambi i istraživačkog fokusa.

Nakon raščlambe broja krštenih po naseljima, gdje je neznatnu prednost imalo selo Orah, krštene smo raščlanili i prema rodovima, što je pokazalo izrazitu biološku snagu i vitalnost jednih, ali i slabljenje i skorašnje potpuno utrnuće nekih drugih rodova. Pri raščlambi je uočeno da broj krštenih u nekom rodu nije uvijek značio i najveći broj bračnih zajednica u istom rodu. Nadalje, komparativno-historijski pristup pokazao je da se obilježja nataliteta, iskazana sezonskim kretanjem krštenja i začeca, te spolne strukture uklapaju, uz neznatne posebnosti, u pravilnosti utvrđene istraživanjima na raznim, zemljopisno bližim, posebno dinarskim, ali i na nešto udaljenijim prostorima. Slično je pokazala i raščlamba antroponimijskog korpusa, u kojem su apsolutno prevladavala aloglotska imena iz biblijsko-kršćanskog svetačkog poklada. Poseban osvrt napravili smo na uzroke koji su utjecali na razlike u sezonalnosti začeca, uočavajući da se ni predkorizmena (pokladna) razuzdanost, kao ni korizmena askeza nisu izrazitije odražavali na seksualne aktivnosti i ritam začeca, a navlastito smo naglasili jedan čimbenik, dosad prilično zapostavljen, iz socio-ambijentalnog miljea za koji nam se čini da je imao znatnijeg utjecaja na spomenute fenomene.

⁹³ S. Bertoša, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljeni od XVII. do XIX. stoljeća*: 33.

U istraživanom razdoblju nema naznaka o značajnijim bilo vanjskim migracijskim kretanjima, bilo premještanjima unutar prostora župe, što stanovništvo ove pogranične mikrocjeline označuje vrlo statičnim, ali i pokazuje da, unatoč oskudnim agrarnim resursima, još uvijek nema značajnijeg stvaranja “viška usta” koje se ne može prehraniti i koje se mora dalje odlijevati. Ipak, stanoviti je demografski pritisak već postojao i domalo iza istraživanoga razdoblja tako je nabujao da je već u prvoj polovini 19. stoljeća (dakako, dodatno potaknut i drugim čimbenicima, ponajprije irigacijsko-melioracijskim zahvatima nedalekoga Ljubuškog polja) na mahove poprimao oblik prave bujice.

Ukratko, ovim smo radom, kao nastavkom već započetih povijesno-demografskih istraživanja Vrgorske krajine i njezina etabliranja na hrvatskoj povijesno-demografskoj sceni, raščlanili serije podataka stvorene na temelju građe matične knjige krštenih župe Orah i, komparativno-historijskim pristupom, u mnogočemu potvrdili već spoznate obrasce i trendove demografske evolucije agrarnih društava s različitih strana i podneblja.

THE PARISH OF ORAH NEAR VRGORAC: BIRTH RHYTHM ON THE IMPERIAL BORDER IN THE SECOND HALF OF THE EIGHTEENTH CENTURY

VLADO PAVIČIĆ

Summary

This article focuses on the population analysis of the Parish of Orah near Vrgorac in the latter half of the eighteenth century, undertaken within the broader historical-demographic research of the Vrgorac Krajina, an agrarian community in which the military defence of the Venetian Republic was organised on the frontier with the Ottoman Empire.

The data from the baptismal parish register have been computer processed and analysed, emphasis being placed on certain vital demographic indicators. Diachronic population trend of the micro-community under study is used as a frame within which specific demographic processes are observed, while the dynamics of the demographic patterns are reconstructed through the analysis of the number of baptisms by lineage, settlement and gender, by monthly and annual distribution of baptisms and conceptions, anthroponymic structure, establishment of social networks and the general issue of the openness of this rural micro-community. The article also highlights the birth of twins and children born out of wedlock. Special attention is paid to the seasonality of conception, with focus on the social factor related to the life indoors during cold seasons with regard to unfavourable intimacy conditions.

A historical comparison of these results with those obtained by similar analysis of other areas, notably of the Dinaric Alps, suggests a striking similarity or even full correspondence with the relevant trends and patterns.